

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ

Η ΝΕΜΕΣΗ της ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση της
Μαύρης Βίβλου του Κομμουνισμού, Εστία: 2001

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ

Η ΝΕΜΕΣΗ της ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση της
Μαύρης Βίβλου του Κομμουνισμού, Εστία: 2001

Σελιδοποίηση: DPS Design

Το Κέντρο Φιλελεύθερων Μελετών – Μάρκος Δραγούμης (ΚΕΦίΜ) είναι η κύρια ανεξάρτητη, μη κρατική, μη κομματική φιλελεύθερη δεξαμενή σκέψης στην Ελλάδα. Το έργο του ΚΕΦίΜ περιλαμβάνει ερευνητικά προγράμματα, εκδόσεις και εκδηλώσεις που έχουν ως επίκεντρο την αύξηση της ατομικής ελευθερίας για κάθε πολίτη. Όραμά μας είναι μια Ελλάδα πρότυπο οικονομικής και κοινωνικής ελευθερίας που παρέχει στους πολίτες της τη δυνατότητα να δημιουργήσουν και να επιδιώξουν τα όνειρα και τις φιλοδοξίες τους.

Μάθετε περισσότερα στο www.kefim.org.

Η ΝΕΜΕΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση της
Μαύρης Βίβλου του Κομμουνισμού, Εστία: 2001

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ

Είναι ασφαλώς ορθή η κρίση του βρετανού ιστορικού Eric Hobsbawm, σύμφωνα με την οποία ο κομμουνισμός είναι το φαινόμενο που σημάδεψε τον 20ό αιώνα¹. Ασφαλώς, όμως, έχει δίκιο και ο Γάλλος ιστορικός François Furet², όταν γράφει ότι ο κομμουνισμός ήταν μια παρένθεση στην εξέλιξη της ανθρωπότητας, μια συλλογική χίμαιρα, «η ψευδαίσθηση της εποχής», για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Μαρξ³.

Το κομμουνιστικό σύστημα κατέρρευσε στην Ευρώπη. Καταδικάστηκε ιστορικά, με τα κριτήρια που το ίδιο όρισε στον εαυτό του: της πρακτικής του εφαρμογής και της επικράτησής του σε παγκόσμια κλίμακα. Η κατάρρευσή του επιβεβαιώνει με τον πιο πανηγυρικό τρόπο τη διάψευση της θεωρίας που τον στήριζε και αποδεικνύει τον χιμαιρικό του χαρακτήρα. Όμως, ο κομμουνισμός δεν ήταν μόνο ένα λάθος, αλλά κάτι περισσότερο: ήταν ένα έγκλημα και μάλιστα γιγαντιαίων διαστάσεων.

Αυτό συμβαίνει διότι στην καρδιά του κομμουνισμού, ως συστήματος σκέψης και πράξης, βρίσκεται η βία. Όπως γράφει ο Merleau-Ponty, το θέμα της βίας είναι κεντρικό ζήτημα στον κομμουνισμό⁴. Και πέρα από την άσκηση άμεσης φυσικής βίας, η βία με την ευρύτερη έννοια περιλαμβάνει πολλές παράνομες πράξεις που γίνονται με πρόθεση να βλάψουν τον άλλον, όπως είναι το ψέμα, η απάτη, η επιβολή ενός ανελεύθερου καθεστώτος⁵.

- 1 Eric Hobsbawm (1994, 1995) *The Age of Extremes. The Short Twentieth Century*. London: Abacus.
- 2 François Furet (1995) *Le passé d'une illusion. Éssai sur l'idée communiste au XXe siècle*. Paris: Robert Laffont.
- 3 Οι οπαδοί της αντίληψης της Ιστορίας...σε κάθε ιστορική περίοδο αναγκάστηκαν να συμμεριστούν την ψευδαίσθηση της εποχής. Karl Marx-Friedrich Engels (1845). *Γερμανική Ιδεολογία*. Βλ. άπαντα στη γερμανική γλώσσα. *Marx Engels Werke*. Berlin (1981) Dietz Verlag. (Εφεξής : Μ.Ε.Υ). Τομ. 3 σ. 39
- 4 Maurice Merleau-Ponty (1947) *Humanisme et terreur. Éssai sur le problème communiste*. Paris: Gallimard. σ. 10 κ.ε.
- 5 ο.π. σ.14

Για καιρό, πολλοί διανοούμενοι, ανάμεσα στους οποίους και ο Merleau-Ponty, πίστεψαν ότι, παρά το τρομοκρατικό στοιχείο με το οποίο είναι συνυφασμένος ο κομμουνισμός, παρά τα εγκλήματα που έχει διαπράξει, το κίνημα αυτό ανταποκρίνεται στις «ανθρωπιστικές προθέσεις» που έχει, εφόσον «κύρια αποστολή του μαρξισμού είναι να αναζητήσει εκείνη τη μορφή της βίας που υπερβαίνει τον εαυτό της προς την κατεύθυνση του μέλλοντος της ανθρωπότητας»⁶.

Δεν είναι δυνατόν να γίνει αυτό αποδεκτό σήμερα: όχι διότι χειροτέρευσε η πρακτική του κομμουνισμού τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά διότι η εμπειρία μας μάς αναγκάζει να δεχθούμε το αντίθετο συμπέρασμα από αυτό που υιοθετεί ο Merleau-Ponty, ότι δηλαδή, ο κομμουνισμός ήταν και είναι εγκληματικός, παρά τις διακηρυγμένες ανθρωπιστικές του προθέσεις οι οποίες είναι γενεσιουργές ψευδαισθήσεων σε πολλούς, ενδεχομένως καλοπροαίρετους ανθρώπους.

Αυτό είναι το μήνυμα της *Μαύρης Βίβλου του Κομμουνισμού*.

1. Έγκλημα και ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας

Το βασικό πρόβλημα που εξετάζει το βιβλίο είναι το έγκλημα ως αναγκαίο συνοδευτικό κάθε κομμουνιστικού καθεστώτος. Για ποιο λόγο, η εφαρμογή του κομμουνισμού οδήγησε πάντα στην εγκαθίδρυση εγκληματικών καθεστώτων; Σε όλες τις περιόδους και σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης, σε μικρές και μεγάλες χώρες, ανεπτυγμένες ή υπανάπτυκτες, η εγκαθίδρυση κομμουνιστικού καθεστώτος σήμανε το τέλος της κοινωνίας των πολιτών, την κατάργηση του πολιτικού πλουραλισμού, τη φίμωση κάθε αντιπολιτευόμενης φωνής, τις μαζικές συλλήψεις, φυλακίσεις και εκτελέσεις⁷. Ποια είναι η αιτία γι' αυτό;

Τριάντα χρόνια μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ευρώπη, οι κρυφοί και φανεροί νοσταλγοί του κομμουνισμού στην Ελλάδα, αρνούνται να εξαγάγουν το αναγκαίο συμπέρασμα της παντελούς χρεοκοπίας της κομμουνιστικής ιδέας. Και η χρεοκοπία του είναι πολιτική και συγχρόνως ηθική.

Το ερώτημα αυτό που θέτει η *Μαύρη Βίβλος* είναι αμείλικτο και το ενδιαφέρον που προκάλεσε ήταν μεγάλο από την πρώτη στιγμή. Το βιβλίο δημοσιεύθηκε στη Γαλλία το 1997 από τον εκδοτικό οίκο Robert Laffont και σε διάστημα λιγότερο από δύο χρόνια πούλησε πάνω από 200.000 αντίτυπα. Στη συνέχεια μεταφράστηκε σε πάνω από δέκα γλώσσες και γνώρισε παγκόσμια εκδοτική επιτυχία.

Επιπλέον, η *Μαύρη Βίβλος* έδωσε λαβή σε συζητήσεις και κριτικές, υψηλού

6 ο.π. σ.13.

7 Pierre Rigoulot & Ilios Yannakakis (1998) *Un pavé dans l'Histoire*. Paris: Robert Laffont. σ. 38.

ακαδημαϊκού επιπέδου⁸, αλλά και σε οργίλες αντιδράσεις. Οι τελευταίες, όπως θα φανεί πιο κάτω προήλθαν κυρίως από διανοουμένους που ανήκουν στον ευρύτερο χώρο της Αριστεράς, αλλά και από ορισμένους πολιτικούς⁹.

Το φαινόμενο αυτό, της αντίδρασης των διανοουμένων της Αριστεράς στο μήνυμά της *Μαύρης Βίβλου*, αποτελεί ένα σημαντικό πρόβλημα, αντίστοιχο με το επίσης σημαντικό πρόβλημα της εγκληματικότητας του κομμουνισμού. Όπως θα φανεί πιο κάτω, τα δύο αυτά προβλήματα αλληλοσυνδέονται, μέσα από τον ουτοπισμό, ο οποίος εμπνέει τους διανοουμένους αυτούς, ενώ συγχρόνως αποτελεί συστατικό στοιχείο της «διπλής πίστης» (*duoeverye*) που επικρατούσε σε όλα τα κομμουνιστικά καθεστώτα¹⁰.

Ο ουτοπισμός αυτός συνδέεται με την προσπάθεια ιδεολογικοποίησης της πραγματικότητας, δηλαδή, την τοποθέτηση στη θέση της εμπειρικής πραγματικότητας, μιας άλλης, υποτιθέμενα ορθότερης μόνο και μόνο επειδή ανταποκρίνεται στην κοσμοθεωρία τους¹¹. Στην προσπάθεια αυτή αποδύθηκαν τόσο οι ιδεολόγοι διανοούμενοι, όσο και οι κρατικοί και κομματικοί μηχανισμοί των κομμουνιστικών καθεστώτων. Αυτή την πρακτική είχε καταγγείλει ο ίδιος ο Λένιν προς το τέλος της ζωής του, όταν ήταν πλέον αργά, θεωρώντας ότι το σύστημα διακυβέρνησης που είχε ο ίδιος εγκαθιδρύσει προήγαγε την ψευδολογία, ακριβώς για λόγους συντήρησης μιας πλασματικής πραγματικότητας¹². Η εμμονή στην ουτοπία, όπως θα φανεί πιο κάτω, συνδέεται με τον ολοκληρωτισμό. Η περιφρόνηση που έχει ο στρατευμένος διανοούμενος για την εμπειρική πραγματικότητα είναι σύστοιχη με τη λειτουργία του ουτοπισμού στα κομμουνιστικά καθεστώτα. Όπως γράφει ο Robert Conquest, το κομμουνιστικό σύστημα λειτουργούσε σε ένα πλαίσιο πέρα από την πραγματικότητα. Όλα έπρεπε να γίνουν μέσα από τη λειτουργία του μύθου και του εξαναγκασμού,

8 Μία τέτοια σημαντική συμβολή ήταν η συζήτηση που έγινε στη Γερμανία, το 1999, με αφορμή τη *Μαύρη Βίβλο του Κομμουνισμού*, η οποία δημοσιεύθηκε υπό την επιμέλεια του Horst Moller: *Der rote Holocaust und die Deutschen. Um das Schwarzbuch des Kommunismus*. Munchen: Piper.

9 Στις 12 Νοεμβρίου 1997, έγινε θυελλώδης συζήτηση με αφορμή τη δημοσίευση της *Μαύρης Βίβλου* λίγες μέρες νωρίτερα, όπου ο Πρωθυπουργός της Γαλλίας Lionel Jospin απάντησε οργισμένος στην πρόκληση ορισμένων μελών της αντιπολίτευσης πάνω στους κομμουνιστές συμμάχους του στην κυβέρνηση. Από τη δική του μεριά, ο αρχηγός του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος Robert Hue ήταν αρκετά συγκρατημένος στο σχετικό άρθρο που έγραψε στην κομματική εφημερίδα *L'Humanité* (5 Δεκεμβρίου 1997), τονίζοντας την ανθρωπιστική και απελευθερωτική «ουσία» του κομμουνισμού, παρ' όλα τα εγκλήματα του παρελθόντος, τα οποία χρεώνονται στον «σταλινισμό» και τα επακόλουθά του.

10 Robert Conquest (1968,1971) *The Great Terror*. London: Penguin σ. 57.

11 Ο Bertrand Russell, θεωρεί ασφαλώς για το λόγο αυτό, γράφει ότι «η μόνη φιλοσοφία που είναι συμβατή με τη δημοκρατία και που την δικαιώνει θεωρητικά, είναι ο εμπειρισμός». Βλ. (1950) *Unpopular Essays*. London: George Allen and Unwin σ. 25.

12 Βλ. γράμμα προς τον Διοικητή της Κρατικής Τράπεζας A.L. Scheinman 28 Φεβρ. 1922. Β.Ι. Λένιν *Άπαντα*, (ρωσική έκδοση) Μόσχα 1973, τ.54 σ. 188-89. Ο Λένιν μιλάει για κομμουνιστικό ψεύδος, (*komunarye*) εννώντας ένα ειδικό τύπο ψέματος που καλλιέργησε το κομμουνιστικό κόμμα στην εξουσία, βασισμένο σε μια τεχνητή, μυθολογική πραγματικότητα, που στην προκειμένη περίπτωση ήταν η πλασματική «οικονομική ισχύς» της κεντρικής τράπεζας.

όχι με ορθολογισμό και συνεργασία¹³.

Η λειτουργία της κοινωνίας εκτός αντικειμενικής πραγματικότητας, στο πλαίσιο μιας «εναλλακτικής», ιδεολογικής πραγματικότητας εξηγεί και τις ψευτοδίκες, οι οποίες δεν εφευρέθηκαν από τον Στάλιν, αλλά από τον Λένιν: η πρώτη καταγραφή ψευτοδίκης είναι το 1922, οργανωμένη από τον Λένιν και με πρόεδρο τον Πιάτακοβ¹⁴. Βλέπουμε, επομένως, ότι η ουτοπία ως ιδεολογικοποιημένη πραγματικότητα, έχει δομική θέση στη λειτουργία του συστήματος και δεν είναι μια αβλαβής ονειρώξη καλοπροαίρετων διανοουμένων που διακατέχονται από χίμαιρες. Όταν η πραγματικότητα δεν συμφωνεί με το ουτοπικό της διάγραμμα, εφαρμόζεται η βία – και μάλιστα αμείλικτα. Αλλά και ο διανοούμενος που ενεργεί ως *homo ideologicus*, ο στρατευμένος διανοούμενος που είναι οπαδός ή συνοδοιπόρος του κομμουνισμού, με τον τρόπο του βιάζει την πραγματικότητα ιδεολογικοποιώντας την. Δεν σημαίνει αυτό ότι ο Sartre ή ο Merleau-Ponty, στην εποχή της συνοδοιπορίας τους είναι ταυτόσημοι με τον Μπέρια ή τον Στάλιν, σημαίνει όμως, ότι υπάρχει μία κοινή μήτρα έμπνευσης και λειτουργίας, που έχει να κάνει με τον πολιτικό ουτοπισμό που θα έπρεπε να τους είχε προβληματίσει, όπως θα έπρεπε να προβληματίσει όλους όσοι βρίσκονται σε παρόμοια θέση μέχρι σήμερα. Το ότι εξαπατήθηκαν είναι βέβαιο. Δεν είναι, όμως, «θύματα» της αυταπάτης τους, όταν αυτή θεωρητικοποιείται ως μέρος της ιδεολογικοποίησής τους: η πραγματικότητα καλείται να ενδώσει στην ουτοπία και η αυταπάτη νομιμοποιείται ως εναλλακτική (ψευδο)πραγματικότητα. Σ' αυτό συνίσταται «ο πειρασμός του ολοκληρωτισμού», που ενυπάρχει σε όλους μας, όπως γράφει ο Jean-François Revel¹⁵.

As προστεθεί σ' αυτά και το γεγονός ότι στους κύκλους που συγκροτούν την ευρύτερη ιδεολογική κοινότητα της Αριστεράς, δεν είναι ανεκτή η κριτική στον κομμουνισμό όταν πηγαίνει εις βάθος. Η κυρίαρχη ιδεολογία του «αντι-αντικομμουνισμού» επιβάλλει κανόνες «πολιτικής ορθότητας», σύμφωνα με τους οποίους η εναντίωση στον κομμουνισμό είναι ταυτόσημη με τον φασισμό, εφόσον ο «αντικομμουνισμός» θεωρείται συγγενής με τον τελευταίο.

Υπό αυτές τις συνθήκες, το πλήθος όσο και το πάθος των αντιδράσεων που σημειώθηκαν γύρω από το περιεχόμενο της *Μαύρης Βίβλου*, ήταν αναμενόμενα. Και μέσα από την επικράτηση αυτού του κλίματος, εξηγούνται οι διαφωνίες που εξέφρασαν εκ των υστέρων δύο από τους δέκα συγγραφείς του βιβλίου με την Εισαγωγή του Courtois¹⁶. Φυσικά, δεν ήταν οι μόνες. Πολλές και

13 R. Conquest (1968,1971) ο.π. σ. 48.

14 R. Conquest ο.π. σ. 68.

15 Jean- François Revel (1976) *La tentation totalitaire*. Paris: Laffont.

16 Πρόκειται για τους Nicolas Werther και Jean-Louis Margolin, δύο σημαντικούς νέους ιστορικούς που συνέγραψαν τα κείμενα που αφορούν αντίστοιχα τη Ρωσία και την Κίνα και την Καμπότζη. Γεγονός είναι ότι ο Stéphane Courtois είχε υποβάλει σε όλους τους άλλους συγγραφείς το κείμενο της Εισαγωγής, και κανένας δεν είχε φέρει αντιρρήσεις. Οι αντιρρήσεις του Werth και του Margolin σημειώθηκαν αργότερα, ίσως κατόπιν πιέσεων. Ο συνήθως καλώς πληροφορημένος αρθρογράφος Jean-François Revel, συγγραφέας πολλών φιλοσοφικών και πολιτικών έργων, μέλος της Γαλλικής

έντονες ήταν οι φωνές διαμαρτυρίας που υψώθηκαν, επειδή ακριβώς το βιβλίο έθιγε πολλά κακώς κείμενα, ενώ συγχρόνως έθετε σε αμφισβήτηση ορισμένες αξιακές παραδοχές της Αριστεράς, όπως είναι η ιδέα της βίαιης επανάστασης. Η εμμονή σ' αυτές τις αρχές συνδέεται συχνά με μύθους οι οποίοι συντηρούνται μέσα από την κυριαρχία ενός καθεστώτος αυτο-αποπληροφόρησης και εθελουφλίας που κυριαρχεί σε ορισμένους κύκλους διανοουμένων εκεί –όπως και στην Ελλάδα¹⁷.

Η *Μαύρη Βίβλος* δείχνει με τον πιο δραματικό τρόπο, μέσα από τη φρίκη που έσπειρε ο κομμουνισμός όπου και αν εγκαταστάθηκε, το μέγεθος της αυταπάτης των «στρατευμένων» διανοουμένων στον Δυτικό κόσμο. Και είναι φυσικό να εκδηλώνονται έντονες αντιδράσεις εκ μέρους τους. Δεν είναι εύκολο να δεχθεί ένας διανοούμενος τη συμμετοχή του στη μαζική φρίκη. Στο σημείο αυτό οφείλω να αποτίσω τιμή στη μνήμη του φίλου μου Νίκου Πουλαντζά, ο οποίος ναι μεν χλεύαζε σε νεαρή ηλικία την αξία των «τυπικών» ελευθεριών, των «αστικών» δικαιωμάτων στις «αστικές» δημοκρατίες, όμως είχε αλλάξει ριζικά προς το τέλος της ζωής του¹⁸, όταν έγραψε το *L'Etat, le rouver, le socialisme*. Η αλλαγή του αυτή ήταν μια πραγματική μετάλλαξη, διότι δεν αφορούσε μόνο τη σημασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και τη δημοκρατία και τις ελευθερίες, που δεν υφίσταντο στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού».

Το κυριότερο είναι ότι ο Πουλαντζάς ομολογούσε ότι είχε ενοχές για τη θητεία του σε μια ιδεολογία που παρήγαγε γκουλάγκ. Σε εποχή που ο γράφων είχε ακόμα ενδοιασμούς ως προς το πολιτικό και θεωρητικό αντίκρισμα του μαρξισμού, αλλά και του λενινισμού, ο Πουλαντζάς, πιστεύοντας πάντα στο σοσιαλισμό, προβληματιζόταν για τα τερατόμορφα καθεστώτα που παρήγαγε, αρνούμενος την οδό της ευκολίας, που συνίσταται στην απλή παραδοχή ενός «λάθους» –συγχωρητέου σε έναν διανοητή. Λίγοι, όμως, πνευματικοί άνθρωποι είχαν το ηθικό θάρρος και την ποιότητα σκέψης του. Γι' αυτό και οι περισσότεροι, κάνοντας τις ίδιες διαπιστώσεις, επέλεξαν τον εύκολο δρόμο της σιωπηρής εγκατάλειψης των «παραδοχών» που είχαν υιοθετήσει στο παρελθόν, χωρίς αυτοκριτική και χωρίς ενοχές.

Ανάμεσα στις ιδιαίτερα οξείες αντιδράσεις στην έκδοση της *Μαύρης Βίβλου* ήταν αυτή του κομμουνιστή συγγραφέα Gilles Perrault, ο οποίος χαρακτήρισε το έργο των συγγραφέων της *Μαύρης Βίβλου* «διανοητική απάτη»¹⁹, ενώ ο τρο-

Ακαδημίας, βεβαιώνει ότι ακριβώς αυτό συνέβη, προσθέτοντας ότι οι πιέσεις προήλθαν από το ιδεολογικό κατεστημένο των πανεπιστημίων στα οποία διδάσκουν οι δύο ιστορικοί και μάλιστα από ανώτατα μέλη της πανεπιστημιακής ιεραρχίας, από τα οποία εξαρτώνταν για την μελλοντική τους σταδιοδρομία. Βλ. Jean-François Revel (2000) *La grande parade*. Paris: Plon σ. 82.

17 Αυτό το φαινόμενο έχει καταγγεληθεί από ορισμένους συγγραφείς. Δύο τέτοια κείμενα-καταπέλτες είναι του Pierre Rigoulot (1984) *Les raupières lourdes* Paris: Études Universitaires και του Christian Jelen (1991) *L'aveuglement*. Paris: Flammarion.

18 Βλ. N. Poulantzas (1978) *L'Etat, le rouver, le socialisme*. Paris : PUF (ελλ. έκδ. *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, Αθήνα: Θεμέλιο).

19 Ο Gilles Perrault είναι ο επιμελητής έκδοσης ενός βιβλίου που δημοσιεύθηκε σε ανταπάντηση στο

τσκιστής Alain Brossat σε μακροσκελές άρθρο του με σχεδόν υβριστικό τίτλο για τον επιμελητή της έκδοσης Stéphane Courtois, προβαίνει σε οξύτατους χαρακτηρισμούς για την ποιότητα του έργου²⁰. Οξείς στην κριτική τους υπήρξαν επίσης, οι Madeleine Rebérioux²¹, Jacques Becker²² και ο Henri Rousso²³.

Πολλοί, όμως, ήταν και οι μελετητές που αντιμετώπισαν ευνοϊκά ή κριτικά, όμως με σοβαρότητα το βιβλίο. Ο ακαδημαϊκός J-F. Revel χαιρέτισε τη δημοσίευση της *Μαύρης Βίβλου* ως μείζον πολιτικό και διανοητικό γεγονός²⁴. Θετικά αναφέρεται επίσης ο ακαδημαϊκός Alain Besançon²⁵, καθώς και ο φιλόσοφος Tzvetan Todorov²⁶. Σοβαρή ανάλυση της *Μαύρης Βίβλου*, με σημαντικές κριτικές παρατηρήσεις έγιναν από τον Marc Lazar²⁷, τον Claude Lefort²⁸ και τον Jean-Marie Colombani²⁹.

As εξετάσουμε, όμως, προσεκτικά, τη βάση των διαμαρτυριών που εκφράστηκαν. Η «πρόκληση» της *Μαύρης Βίβλου* συνίσταται στην διαπίστωση ότι υπάρχει αιτιακή σύνδεση μεταξύ εγκλήματος και κομμουνισμού, δηλαδή ότι ο τελευταίος είναι «εγκληματογόνος» (*criminogène*). Η διαπίστωση αυτή είναι θεμιτή αν λάβει κανείς υπόψη του τη μάζα των στοιχείων και αν δεχθεί τη μείζονα αφετηριακή παραδοχή του βιβλίου ότι εκείνο που μετράει περισσότερο δεν είναι οι προθέσεις και τα προγράμματα του κομμουνισμού, αλλά τα θύματα – επώνυμα και κυρίως ανώνυμα.

Αν δεχθεί κανείς αυτή την αρχή, αντιστρέφεται το καθιερωμένο σχήμα που τοποθετεί τους «πρωταγωνιστές» της Ιστορίας –τους ηγέτες, τους στρατηγούς, τους δικτάτορες– στο κέντρο της σκηνης και τους «κομπάρσους» –δηλαδή, τα θύματα– στις παρυφές. Στο σημείο αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία η παρατήρηση του Jean-François Bouthors, σε άρθρο του στο περιοδικό *La Croix*, όπου λέει ότι πρέπει να υποκλιθεί κανείς με ταπεινοφροσύνη και σ' αυτό το πνεύμα να εκπληρώσει το καθήκον της ανάγνωσης της *Μαύρης Βίβλου του Κομμουνισμού* και ότι πριν κρίνει κανείς ιδεολογικά ή αλλιώς το βιβλίο αυτό, πρέπει να το

Livre Noir du Communisme, αρκετά βιαστικά γραμμένο, κατά κοινή παραδοχή. Πρόκειται για το *Livre noir du capitalisme*, εκδ. Le temps des Cerises (1998). Στο βιβλίο αυτό, ο καπιταλισμός χρεώνεται με τους νεκρούς του ρωσικού εμφυλίου πολέμου, του πολέμου στο Αφγανιστάν, καθώς και όλων των αποικιακών πολέμων, μεταξύ άλλων.

20 Alain Brossat (1998) "À propos d'un *Livre Noir* et d'un énérgumène". Στο *Critique Communiste* No 151.

21 *Journal du Dimanche*, 2 Νοεμβρίου 1997

22 "Quelques remarques à propos du *Livre Noir*". *Communisme* No 59-60, 2000. *L'AGE D'HOMME* σ.25-28.

23 Henri Rousso (1999) *La hantise du passé*. Paris: Textuel.

24 Στο περιοδικό *Le Point*, 15 Νοεμβρίου 1997 και στο βιβλίο του *La grande parade*, ο.π..

25 Alain Besançon (1998) *Le malheur du siècle*. Paris: Fayard, 1998.

26 "Le totalitarisme, encore une fois". *Communisme* No 59-60, 2000. *L'AGE D'HOMME* σ.29-44.

27 Marc Lazar: "Le *Livre Noir* du Communisme en débat". *Communisme* No 59-60 2000. *L'AGE D'HOMME* σ.7-16.

28 Claude Lefort (1999) *La complication*. Paris: Fayard.

29 Jean-Marie Colombani "Le communisme et nous". *Le Monde* 5 Δεκεμβρίου 1997.

διαβάσει προσεκτικά, κυρίως λόγω του οφειλόμενου σεβασμού προς τη μνήμη των θυμάτων³⁰.

Ίσως εκεί να εντοπίζεται η αντίθεση ανάμεσα στους επικριτές και τους υποστηρικτές της *Μαύρης Βίβλου*. Για τους πρώτους, ο βωμός πάνω στον οποίο θυσιάστηκαν τα θύματα αυτά, αξίζει πολύ περισσότερο από τις ζωές πολυάριθμων ηρώων και θυμάτων. Για τους δεύτερους, αυτό όχι μόνο δεν ισχύει, αλλά ο βωμός αυτός είναι ένας πραγματικός Μολώχ, μολυσμένος από τις εκατόμβες που απαίτησε. Εξαρτάται από την αξιακή προκείμενη από την οποία ορμάται η αναζήτηση. Και η αξιακή προκείμενη των συγγραφέων της *Μαύρης Βίβλου* είναι σαφής: προέχουν οι άνθρωποι που έπεσαν θύματα και ο κομμουνισμός πρέπει να κριθεί πρωταρχικά με βάση τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν στο όνομά του.

Αυτός ο συσχετισμός μεταξύ κομμουνισμού και εγκλήματος σκανδαλίζει τα μέλη της ιδεολογικής κοινότητας της Αριστεράς. Οι ιεροφάντες της εξανίστανται επειδή ουδέποτε είχε αποτολμηθεί στο παρελθόν η κατάργηση αυτού του ταμπού, όπως γράφει ο ιστορικός Marc Lazar, ενώ τώρα μπορούμε να μιλάμε, πλέον, ανοιχτά για τα εγκλήματα του κομμουνισμού³¹.

Η πρόκληση της *Μαύρης Βίβλου* γίνεται ακόμα μεγαλύτερη, αν σκεφθεί κανείς ότι το βιβλίο αναφέρεται και σε ένα άλλο θέμα, στο οποίο πολλοί από τους ιδεολογικούς εκφραστές της Αριστεράς δείχνουν μεγάλη ευθιξία, και αυτό είναι η δυνατότητα σύγκρισης μεταξύ κομμουνισμού και ναζισμού, τουλάχιστον όσον αφορά τα εγκλήματα με τα οποία βαρύνονται και οι δύο. Αν η εγκληματικότητα που αποδίδεται στον κομμουνισμό σχετίζεται με τον ολοκληρωτικό του χαρακτήρα, τότε γιατί να μην είναι συγκρίσιμος με άλλα ολοκληρωτικά κινήματα και καθεστώτα, όπως ο φασισμός και ο ναζισμός;

Το ερώτημα παραμερίζεται ως ιερόσυλο από τους ιδεολόγους της «προοδευτικής» ορθοφροσύνης. Από τη μεριά του ο Courtois, θεωρεί θεμιτή τη σύγκριση, ακολουθώντας τη συλλογιστική δύο κορυφαίων Ευρωπαϊών ιστορικών, του François Furet και του Ernst Nolte, καθώς και του Élie Halévy, που είχε πρώτος εκφράσει την ιδέα της συμμετρίας ανάμεσα στους δύο ολοκληρωτισμούς³².

30 Jean-François Bouthors *La Croix* 13 Νοεμβρίου 1997. Αναφέρεται από τον J-F. Revel (2000) *La grande parade*. Paris: Seuil σ. 81-82.

31 (2000) "Le Livre Noir du Communisme en débat" ο.π. σ. 10.

32 Η σύγκριση μεταξύ ναζισμού (ή φασισμού) και κομμουνισμού γίνεται στο βιβλίο του François Furet (1995) *Le passé d'une illusion* ο.π. σ. 38-39. Βλ. επίσης François Furet – Ernst Nolte (1998) *Fascisme et communisme*. Paris: Plon και François Furet (1998) "Lettre à Jean Daniel" στο *Commentaire* No 81, άνοιξη 1998. Η σύγκριση με αφετηρία την εγκληματικότητα και τον ολοκληρωτισμό των δύο συστημάτων έχει παλιότερες ρίζες. Ο συγγραφέας Elie Halévy, (1870-1937), έγραψε το βιβλίο *L'ère des tyrannies*, που δημοσιεύθηκε το 1938. (αναδημοσίευση Gallimard 1990), όπου λέει ότι είναι δυνατόν να «παραχθούν», με την καντιανή έννοια της κατάδειξης των συνθηκών παρουσίας τους, «οι δύο τυραννίες, η ιταλική και η γερμανική, με αφετηρία τον μπολσεβικισμό» (ό.π. σ. 230).

2. Πολιτική ήττα ή ηθική χρεοκοπία του κομμουνισμού;

Από την άλλη μεριά, βέβαια, η *Μαύρη Βίβλος* δεν εμφανίστηκε ως κεραυνός εν αιθρία στο διανοητικό προσκήνιο. Υπήρχαν, από πολλές δεκαετίες, βάσιμες πληροφορίες και σοβαρές μελέτες για το τι συνέβαινε στις κομμουνιστικές χώρες.

Η μεγάλη τομή στην κοινή γνώμη πραγματοποιήθηκε στα μέσα της δεκαετίας '70 μετά τη δημοσίευση του έργου του Αλέξανδρου Σολζενίτσιν «Αρχιπέλαγος Γκουλάγκ» το 1974. Όμως κι από αυτό έλειπε η τεκμηριωμένη απόδειξη. Και παρά το γεγονός ότι οι περισσότεροι άνθρωποι στη Δύση μπορούσαν να αντιληφθούν ότι η πραγματικότητα που κρυβόταν πίσω από την «κομμουνιστική ουτοπία» ήταν μια *δυστοπία*, κατά την έκφραση που έκτοτε επεκράτησε, οι αμφιβολίες παρέμεναν. Ελάχιστοι είχαν δει με τα μάτια τους τα στρατόπεδα εργασίας στη Σοβιετική Ένωση ή αλλού. Έλειπε το σώμα του εγκλήματος, κατά κάποιο τρόπο³³. Επιπλέον, συνέχισε ο «σταλινισμός» να θεωρείται υπεύθυνος για όλα τα έκτροπα: τις εκτοπίσεις, τους βασανισμούς, τα γκουλάγκ, τη λιμοκτονία, τις ψευτοδικές και τις μαζικές εκτελέσεις.

Επειδή οι πληροφορίες για όλα αυτά –και κυρίως για τους μαζικούς φόνους– είχαν έρθει τμηματικά στη Δύση και επειδή πολλά στοιχεία δεν είχαν –και δεν έχουν– ακόμα δει το φως της ημέρας, δεν μπορούσε να γίνει παρουσίαση της «σούμας» της φονικής κραιπάλης εβδομήντα και πλέον ετών –η οποία, ας μην ξεχνάμε, συνεχίζεται σε όσες χώρες βρίσκονται ακόμα κάτω από το πέλημα του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και κυρίως στην Βόρειο Κορέα³⁴.

Η *Μαύρη Βίβλος* κάνει ακριβώς αυτό: *συνολοποιεί και συνεκτιμά τις πληροφορίες που μας έχουν περιέλθει από διάφορες μαρτυρίες και επί μέρους μελέτες για συγκεκριμένες χώρες και περιόδους, λαμβάνοντας υπόψη και τα πρόσθετα στοιχεία που είδαν το φως της ημέρας με το άνοιγμα των μυστικών αρχείων των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης. Με τον τρόπο αυτό εμφανίζονται έτσι όπως πραγματικά είναι, δηλαδή, τυραννικά και δολοφονικά.*

Η καταδίκη αυτή του κομμουνισμού, σε συνδυασμό με τη σχετικά πρόσφατη κατάρρευση αυτών των καθεστώτων στην Ευρώπη, έφερε «τον χειμώνα στις ψυχές», κατά τη δραματική έκφραση της κοινωνιολόγου Danielle Sallenave, αλλά και τη ζωογόνο ουτοπία και πάλι στο προσκήνιο της ιδεολογικής συζήτησης³⁵. Μετά το μετασοβιετικό πένθος άρχισε η αναζήτηση διεξόδου προς αυτήν την κατεύθυνση, χωρίς να γίνεται αντιληπτό ότι μια τέτοια προσπάθεια είναι αντίθετη με το πνεύμα του Μαρξ, όπως θα φανεί αργότερα.

Επιπλέον, όπως επανέλαβε αρκετές φορές ο Αλέξανδρος Σολζενίτσιν, η εμμονή των δυτικών διανοουμένων στις φαντασιώσεις τους, πάνω στις οποί-

33 Όπως τονίζει στο διεισδυτικό του δοκίμιο ο Alain Besançon (1998) ο.π. σ. 20-21.

34 Βλ. Pierre Rigoulot (2000) "Camps Nord-Coréens, camps nazis, camps soviétiques". Στο *Les Cahiers d'Histoire Sociale*, χειμώνας 1999-2000, σ. 145-54.

35 "L'Hiver des âmes". *Temps Modernes* Μάρτιος 1992.

ες λικνίζουν τις εξαδινικευτικές τους προσδοκίες για τον κομμουνισμό, αποτελεί δείγμα ηθικής αναισθησίας. Σημαίνει ότι η αντικατάσταση της αντικειμενικής πραγματικότητας από μια ψευδο-πραγματικότητα, όπως λέει ο Alain Besançon³⁶, είναι πλήρης και κυριαρχεί απόλυτα στο νου τους. Όταν, για παράδειγμα, δημοσιογράφος της *Humanité* λέει στη Γαλλική τηλεόραση με αφορμή τη δημοσίευση της *Μαύρης Βίβλου* ότι τα 85 ή 100 εκατομμύρια νεκροί στην ιστορία των κομμουνιστικών καθεστώτων δεν αμαυρίζουν καθόλου το κομμουνιστικό ιδανικό, ασφαλώς δεν αντιλαμβάνεται τη φοβερή ηθική καταδίκη που ο ίδιος απαγγέλλει κατά του κομμουνισμού, δείχνοντας τον βαθμό στον οποίο ο τελευταίος παραμορφώνει την πραγματικότητα και πώς αυτή αιχμαλωτίζει τα πνεύματα και καταστρέφει την κριτική τους ικανότητα³⁷.

Ίσως προβληθεί η ένσταση ότι ο χρήση του όρου «ηθική αναισθησία» είναι υπερβολική, όσον αφορά την εμμονή στο κομμουνιστικό όραμα, «παρ' όλα αυτά». Όμως, ας υπενθυμίσω ότι για τους ανθρώπους που ζούσαν έγκλειστοι μέσα στα κομμουνιστικά καθεστώτα, αυτούς που είχαν νιώσει από κοντά την *δυστοπία* στην οποία είχε καταλήξει η κομμουνιστική ουτοπία, η εμμονή ορισμένων διανοουμένων στη Δύση στα ουτοπικά οράματα του κομμουνισμού, (ή, η εκδήλωση απελπισίας για το τέλος αυτών των κομμουνιστικών καθεστώτων), δεν μπορεί παρά να εκληφθεί ως σύμπτωμα υβριστικής άγνοιας, άρα *αναισθησίας* στον ύστατο βαθμό, για ό,τι συνέβαινε εκεί. Η απαίτηση να λαμβάνεται υπόψη μόνο ο φανταστικός κομμουνισμός και όχι ο πραγματικός, είναι λογικά άτοπη και η ηθικά αποκρουστική διότι αναδίδει την ίδια οσμή ιδεολογικού ουτοπισμού που κυριαρχούσε στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού».

3. Βολонταρισμός και εξουσιαστική ακράτεια

Η περιγραφή στη *Μαύρη Βίβλο* της πρωτόφαντης κλίμακας στην οποία ασκήθηκε η βία στις κομμουνιστικές χώρες έχει την εξήγησή της στην *εξουσιαστική ακράτεια* που διακρίνει αυτά τα καθεστώτα. Και αυτή έχει άμεση σχέση με τον *βολонταρισμό* που διέπει την πολιτική τους, δηλαδή, την ιδέα σύμφωνα με την οποία τα πάντα είναι εφικτά, αρκεί να υπάρχει επαρκής πολιτική βούληση. Αυτός ο βολонταρισμός συνδέεται με την τάση παν-πολιτικοποίησης, δηλαδή υπαγωγής όλων των δραστηριοτήτων της κοινωνίας στις πολιτικές αποφάσεις της κεντρικής εξουσίας. Ο συνδυασμός του βολонταρισμού με την κάθετη και απεριόριστη εξουσία, υπό την καθοδήγηση μιας –υποτιθέμενα– παναρμόδιας νομιμοποιητικής ιδεολογίας, μας δίνει το σχήμα της *εξουσιαστικής ακράτειας* που χρησιμοποιεί την τρομοκρατία ως κύριο μέσο επιβολής πολιτικών αποφάσεων. Το τρομοκρατικό στοιχείο διαπερνά το κομμουνιστικό σύστημα διακυβέρνησης και είναι η πηγή της εγκληματικής του δραστηριότητας.

36 Alain Besançon ο.π. σ. 67.

37 Alain Besançon ο.π. σ.73.

Τα τελευταία χρόνια, αυτό το τρομοκρατικό στοιχείο μπορεί να ατόνησε, ή να έγινε λιγότερο ορατό, όμως το κράτος-κόμμα που κρυσταλλώθηκε σε γιγαντιαίο μπλοκ δεν έχασε τον δυνητικά τρομοκρατικό χαρακτήρα του. Και αυτός ο τρομοκρατικός του χαρακτήρας είναι συνυφασμένος με μια μέθοδο δράσης που απαντάται σε όλα τα κομμουνιστικά καθεστώτα. Από ένα σημείο κι έπειτα, ούτε καν λειτουργικό μπορούσε να είναι αυτό το σύστημα, κυρίως διότι η κοινωνία είχε ενσωματωθεί σε ένα παγκόσμιο σύστημα επικοινωνιακής και οικονομικής αλληλοσυσχέτισης, που καθιστούσε αδύνατη την κοινωνική νομιμοποίηση του καθεστώτος, δηλαδή, την εξασφάλιση της συναίνεσης. Η χρεοκοπία του ήταν γενικευμένη και αναπόφευκτη, εφόσον ήταν «εκ κατασκευής» ανεπίδεκτο μεταρρυθμίσεων: οποιαδήποτε προσπάθεια προς αυτήν την κατεύθυνση θα κατέληγε αναπόδραστα σε *κατεδάφιση* –και αυτή ήταν στην κυριολεξία η μοίρα της *περεστρόικα*, σε πείσμα του ονόματός της που, ως γνωστόν, σημαίνει *αναδόμηση*.

Ο βολονταρισμός, συνεπώς, δεν λειτουργεί, αν επιλέξει κανείς τον «επάρατο» ρεφορμισμό. Ρεφορμισμός, πρακτικά σημαίνει ηπιότητα και άρνηση χρήσης βίας, δηλαδή, άρνηση να εφαρμοσθεί το πολιτικό πρόγραμμα με όποιο κόστος, άρνηση της σύλληψης της πολιτικής ως «παιγνίου μηδενικού αθροίσματος» ή ως «συνέχισης του πολέμου με άλλα μέσα». Αυτήν την αντιστροφή της περίφημης φόρμουλας του Clausewitz, την οποία χρησιμοποιούσε ο Λένιν³⁸, αρνείται ο Σοβιετικός κομμουνισμός στην τελευταία του, ρεφορμιστική φάση επί Γκορμπατσόφ, όπως άλλωστε και οι ευρωπαίοι σοσιαλδημοκράτες της δεκαετίας του '20 που αρνήθηκαν να δεχθούν τους όρους της Κομμουνιστικής Διεθνούς³⁹. Το πρόβλημα, φυσικά, ήταν η άρνηση των σοσιαλιστών να οργανώσουν κόμματα με σκοπό την στρατιωτική κατάληψη της εξουσίας, δηλαδή, την άρνηση να συλλάβουν την πολιτική ως συνεχή, αμείλικτη και ολοκληρωτική πολεμική προσπάθεια.

Ο βολонταρισμός αυτός είναι εγγενής στον κομμουνισμό και σύμφυτος με τη χρήση βίας. Αυτό εξηγεί και το γεγονός ότι ο ίδιος ο Μαρξ τοποθετείται υπέρ της χρήσης μαζικής βίας σε αρκετά κείμενά του και κυρίως στην *Κριτική στη Φιλοσοφία του Δικαίου του Χέγκελ (1844)* όπου γράφει:

«Το όπλο της κριτικής... δεν μπορεί να αντικαταστήσει την κριτική των όπλων, η υλική βία (*materielle Gewalt*) πρέπει να ανατραπεί με υλική βία.

38 Βλ. Β.Ι.Λένιν (1915) «Σοσιαλισμός και πόλεμος». Άπαντα (ρωσ. έκδ.) Μόσχα 1973 τ. 26 316-17.

39 Η ίδρυση της Γ' Διεθνούς, (Κομιντέρν), το 1919, σήμανε την διάσπαση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της Ευρώπης που ανήκαν στη Β' (Σοσιαλιστική) Διεθνή και τη δημιουργία ξεχωριστών κομμουνιστικών κομμάτων. Τα σοσιαλιστικά κόμματα δεν μπορούσαν να συνυπογράψουν, ούτε τις Θέσεις πάνω στην αστική δημοκρατία και τη δικτατορία του προλεταριάτου (4 Μαρτίου 1919), ούτε τις Θέσεις πάνω στο ρόλο των κομμουνιστικών κομμάτων στο κοινοβούλιο του Β' Συνεδρίου (2 Αυγούστου 1920). Τα κομμουνιστικά κόμματα που σχηματίστηκαν μετά το Β' Συνέδριο της Κομιντέρν, υπέγραψαν τους 21 όρους προσχώρησης σ' αυτήν, μέσα στους οποίους απεκλείετο ρητά και ονομαστικά οι μεγάλοι σοσιαλιστές ηγέτες της Ευρώπης, που περιλάμβαναν και τους συμπαθούντες της Γ' Διεθνούς.

Όμως, και η ίδια η θεωρία γίνεται υλική βία από την στιγμή που κατακτά τις μάζες. Η θεωρία είναι σε θέση να κατακτήσει τις μάζες όταν μπορεί να αποδείξει [την αλήθεια της] στον άνθρωπο (*ad hominem*). Και αυτό μπορεί να το κάνει όταν είναι ριζοσπαστική. Και το να είναι ριζοσπαστική σημαίνει ότι μπορεί να συλλαμβάνει τα πράγματα στη ρίζα τους. Η ρίζα, όμως, για τον άνθρωπο, είναι ο ίδιος ο άνθρωπος»⁴⁰.

Η χρήση της βίας, επομένως, εντάσσεται στην ιδέα της συνολικής κριτικής στην κοινωνία, κατά τον Μαρξ. Στον Μαρξ η πρακτική κριτική (που σε τελευταία ανάλυση είναι η «κριτική των όπλων») περιλαμβάνει και συγχρόνως ξεπερνάει τη θεωρητική κριτική. Η τελευταία περιορίζεται στο να δείξει ότι μια θεωρία δεν αντιστοιχεί με την πραγματικότητα.

Η πρακτική κριτική του Μαρξ αποτελεί μια επέμβαση στην πραγματικότητα η οποία αναδίδει τη δική της «αλήθεια». Μόνο, όμως, εκείνος που μπορεί να συλλάβει «συνολικά» την κοινωνία στο γίνεσθαι της και στο σύνολό της, έχει τη δυνατότητα να αντιληφθεί ορθά και τη δική του παρουσία, τον δικό του ρόλο σε αυτό το γίνεσθαι, ως μέρος μιας συνολικής ριζοσπαστικής δραστηριότητας, όπως γράφει ο Μαρξ στην 3η «Θέση για τον Φόϋερμπαχ»⁴¹.

Από την αρχική του τοποθέτηση, ο μαρξισμός ξεκινάει από ένα υποτιθέμενο γνωστικό προνόμιο, εφόσον μόνο αυτός είναι σε θέση να συλλάβει «συνολοποιητικά» και «διαλεκτικά» το γίνεσθαι και την κοινωνία και επομένως μόνο στο όνομα αυτής της σύλληψης μπορούν να πραγματοποιηθούν εγχειρήματα μεγάλης πνοής, που περιλαμβάνουν και το επαναστατικό εγχείρημα ως συνολική, πρακτική κριτική στην κοινωνική κατάσταση πραγμάτων ως έχουν.

Από αυτό είναι εύκολο να αντιληφθεί κανείς ότι η βία αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο του μαρξισμού και ότι δεν είναι οι στρεβλώσεις ή αλλοιώσεις τις οποίες επέφεραν οι «επίγονοι» που εισάγουν «ως μη έδει» τη βία στη μαρξιστική πρακτική.

Στο σημείο αυτό, ο Λένιν και ο Στάλιν είναι απόλυτα συνεπείς με το πνεύμα του Μαρξ.

Ας επιστρέψουμε όμως στην «υλική βία», την οποία ο Μαρξ αντιλαμβάνεται ως μορφή κριτικής. Για τον Μαρξ, η κριτική έχει το νόημα της αντίθεσης σε μια κατάσταση, και θεωρεί ότι μια ολοκληρωτική αντίθεση στην κρατούσα τάξη πραγμάτων θα αποτελούσε μια συνολική κριτική σ' αυτήν. Στο αποκορύφωμά της, στην πιο οξεία της μορφή, η κριτική αυτή αποκτά τη μορφή ένοπλου αγώνα –«κριτική των όπλων».

Δεν είναι οι άνθρωποι που πρέπει να αλλάξουν ιδέες, σύμφωνα με τον Μαρξ, αλλά οι συσχετισμοί δυνάμεων μεταξύ τάξεων, ώστε να επικρατήσουν

40 *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*. (Einleitung). M.E.W. том. 3 σελ. 5.

41 «...Ο συνδυασμός ανθρώπινης δραστηριότητας και αλλαγής των περιστάσεων του ανθρώπου είναι νοητός μόνο ως επαναστατική πράξη». *Thesen über Feuerbach* (1845). M.E.W. (1981) том. 3 σ. 5.

άλλες ιδέες. Επομένως, αντιστρέφονται οι όροι της ορθολογικής πρότασης του Καρλ Πόππερ, που ζητάει «να πεθάνουν οι ιδέες στη θέση μας» και να αντικατασταθεί «ο εξαλειπτικός ρόλος της βίας με τον εξαλειπτικό ρόλο της κριτικής»⁴². Στην κριτική των όπλων, οι ιδέες πεθαίνουν μαζί με τους φορείς τους. Δεν μπορεί να εξαλειφθεί μια ιδέα με τη δύναμη απλώς της κριτικής, και με τη χρήση της γλώσσας –που ως μέσον είναι οικονομικότερο από τη βία– αλλά με τα όπλα, με τον θάνατο των προσώπων που είναι φορείς αυτών των ιδεών: αυτή ήταν η φιλοσοφία των σταλινικών και των λενινιστικών εκκαθαρίσεων, και βρίσκεται ήδη στην ιδέα της κριτικής που απαντάται μέσα στο έργο του νεαρού Μαρξ.

Όπως είναι φυσικό, οι περισσότεροι μαρξιστές διανοούμενοι, βρίσκουν ακόμα την ιδέα της επαναστατικής βίας ελκυστική και δικαιολογημένη, εφόσον είναι συνυφασμένη με τη συνολική κριτική στην κοινωνία, την οποία οι ίδιοι θεωρούν ότι μπορούν να ασκήσουν. Όμως, η ίδια η ιδέα μιας παντοπτικής ικανότητας, που είναι σύμφυτη με εκείνη που ασπάζεται αυτός που δίνει στον εαυτό του το δικαίωμα να ασκήσει «συνολική κριτική», σχετίζεται με εκείνη του γνωστικού προνομίου που υπόρρητα δίνει στον εαυτό του ο μαρξισμός και που προδίδει τον έμφυτο δογματισμό του. Και από θέσεως δογματικής ισχύος, κρίνοντας τον κόσμο *sub specie auctoritatis* –υπό το πρίσμα της εξουσίας– ασκεί κριτική η οποία είναι «συνολική».

Η κριτική αυτή συνεπάγεται την εξάλειψη πολλών φορέων «λανθασμένων» ιδεών, και μαζί τους πολλών άλλων που ούτε καν συγκαταλέγονται σ'αυτούς, εφόσον μαζί με το ξερό καίγεται και πολύ χλωρό. Ο διανοούμενος που προσελκύεται από τον μαρξισμό και την ιδέα της συνολικής κριτικής, η οποία μπορεί, γι' αυτόν τον λόγο, να πάρει και βίαιες μορφές σε εποχές αιχμής, δεν μπορεί να μείνει αδιάφορος μπρος στο περιεχόμενο ενός βιβλίου όπως η *Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού*. Η ανάγνωσή του τον οδηγεί σε ένα δίλημμα: ή θα πρέπει να αναθεωρήσει τις αφετηριακές του παραδοχές, ή να δεχθεί ένα εξαιρετικά υψηλό ηθικό τίμημα μιας ιδεολογικής επιλογής υπέρ του μαρξισμού σήμερα, πολύ ψηλότερα από ό,τι οι περισσότεροι από μας θεωρούμε αποδεκτό. Η οδός της ευκολίας είναι να απορρίψει το δίλημμα και τους όρους του, αρνούμενος να εξετάσει σοβαρά σε τι συνίσταται το πρόβλημα που θέτει η *Μαύρη Βίβλος*, είτε απορρίπτοντάς την ως ανυπόστατη, είτε απλούστερα, με τον παραδοσιακό τρόπο που ισχύει «εις την φυγόπονον Ελλάδα» από την εποχή του Ροϊδη, μη μπαίνοντας στον κόπο να τη διαβάσει.

Με την εμφάνιση νέων στοιχείων από τα μυστικά αρχεία των πρώην κομμουνιστικών χωρών, επιβεβαιώθηκαν με το παραπάνω τα συμπεράσματα στα οποία είχαν καταλήξει προηγούμενες έρευνες, οι οποίες είχαν παραμεριστεί

42 Karl Popper (1970) 'Reason or Revolution?' στο *Archives européennes de sociologie*. T. Adorno et al. (1977) *The Positivist Dispute in German Sociology*. London: Heinemann σ. 292. (Αγγλική μετάφραση του T. Adorno (επιμ.) (1969) *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. Berlin: Neuwied.

παλιότερα ως «αφερέγγυες» ή «αντιδραστικές»⁴³.

Η *Μαύρη Βίβλος* αξιοποιεί το σύνολο των παλαιότερων αναλύσεων, καθώς και των νέων στοιχείων⁴⁴. Η δημοσίευση αυτών των στοιχείων εξαλείπτει οποιαδήποτε δυνατότητα διατήρησης έστω και της παραμικρής ψευδαίσθησης όσον αφορά την εγκληματικότητα των κομμουνιστικών καθεστώτων. Στις εξιδανικευτικές εικόνες των ιδεολογικών ωραιοποιήσεων αντιτάσσονται τα γεγονότα στη γλώσσα των αριθμών. Βέβαια, τα γεγονότα δεν μιλούν ποτέ μόνα τους. Και οι αριθμοί μόνοι τους δεν σημαίνουν τίποτα. Όμως τα γεγονότα, όπως έλεγε ο Λένιν, έχουν πεισματικό χαρακτήρα⁴⁵. Και οι αριθμοί, όταν είναι αστρονομικοί, μπορούν να αναταράξουν τις συνειδήσεις, πράγμα συχνά αναγκαίο για να δημιουργηθεί ένας προβληματισμός. Αυτό συμβαίνει όταν κάποιο συνταρακτικό γεγονός, η επαφή με κάτι αναπάντεχο, μεταβάλλει ριζικά ένα ολόκληρο σύστημα εδραιωμένων πεποιθήσεων –ή τουλάχιστον το θέτει σε σοβαρή αμφισβήτηση. Έτσι, μπορεί να σχηματισθεί η *μετάλλαξη* ή το *Gestalt switch*, όπως ονομάζει ο Thomas Kuhn την καθοριστική μεταβολή στη νοητική στάση των επιστημόνων που τους επιτρέπει να δεχθούν μια νέα επιστημονική θεωρία, εγκαταλείποντας το «παράδειγμα» στο οποίο ήταν έγκλειστοι και το οποίο λειτουργούσε ως επιστημονική ορθοδοξία⁴⁶.

Όμως, τέτοιες μεταλλάξεις δεν πραγματοποιούνται όταν οι ίδιοι οι πνευματικοί άνθρωποι αρνούνται να εξετάσουν τα γεγονότα, απορρίπτοντας τα πειραματικά δεδομένα εκ προοιμίου, ακριβώς όπως πολλοί θεολόγοι την εποχή του Γαλιλαίου είχαν ευγενώς αρνηθεί την πρόσκλησή του να ελέγξουν την ηλιοκεντρική του θεωρία παρατηρώντας τις κινήσεις των ουρανίων σωμάτων από το τηλεσκόπιό του. Οι άνθρωποι αυτοί δεν ήθελαν να εκτεθούν στη γνώση που θα προερχόταν από την παρατήρηση, εφόσον αυτή θα μπορούσε να τους οδηγήσει σε απαράδεκτα συμπεράσματα –δηλαδή στην αποδοχή θέσεων που δεν θα ήταν θρησκευτικώς ορθές– κάτι αντίστοιχο με το «πολιτικώς ορθό» των ημερών μας.

43 Βλ. κυρίως Robert Conquest (1968,1971) *The Great Terror*. London: Penguin, μια από τις πιο εμπειροστατωμένες μελέτες της περιόδου 1930-40. Η *Μαύρη Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού* επιβεβαιώνει τις ποσοτικές εκτιμήσεις κατά προσέγγιση που είχε κάνει τότε ο συγγραφέας. Δεν πρέπει να παραβλέπονται, επίσης, οι προσωπικές μαρτυρίες και εκτιμήσεις εκείνων που γνώρισαν από μέσα το κομμουνιστικό στρατόπεδο και την φρίκη που έκρυβε, με κεντρικό άξονα το Αρχιπέλαγος Γκουλάγκ του Αλέξανδρου Σολζενίτσιν (1971) και τα δύο λιγότερο γνωστά, πλην όμως σημαντικά έργα που είναι το *Tout passe*, του Vassili Grossmann (1984) Paris: L'Âge d'homme και το *Jugement à Moscou* του Vladimir Boukovski (1995) Paris: Laffont. Υπενθυμίζεται ότι όλα αυτά τα βιβλία και οι συγγραφείς τους είχαν καταδικασθεί ως όργανα της αντίδρασης, από τους εκπροσώπους της αριστερής ακεραιοφροσύνης.

44 Υπάρχουν σημαντικά νέα στοιχεία που δεν περιέχονται στη *Μαύρη Βίβλο του κομμουνισμού* και που επιβεβαιώνουν με το παραπάνω τα συμπεράσματα του Stéphane Courtois, επιμελητή της έκδοσης. Ένα από αυτά, στο οποίο γίνεται αναφορά πιο κάτω, είναι το τελευταίο γράμμα του Νικολάι Μπουχάριν προς το Στάλιν, λίγο πριν δικαστεί και εκτελεστεί. Το γράμμα αυτό ανακάλυψε και δημοσίευσε το 1999 ο Nicolas Werth, ένας από τους συγγραφείς της *Μαύρης Βίβλου*.

45 Β.Ι.Λένιν «Γράμμα στους συντρόφους» Οκτώβριος 1917. Λένιν : Άπαντα (ρωσ.έκδ.) Μόσχα , 1973, τ. 34, σ.400.

46 Βλ. Thomas Kuhn (1962, 1970) *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.

4. Η αιτιακή σχέση μεταξύ κομμουνισμού και εγκλήματος

Όπως ανέφερα πιο πάνω, και όπως προκύπτει από την ανάγνωση των κειμένων, η εξήγηση για την εγκληματικότητα των κομμουνιστικών καθεστώτων συνίσταται στην εξουσιαστική ακράτεια που τα διακρίνει, η οποία με τη σειρά της είναι απόρροια της κάθετης δομής της εξουσίας σε συνδυασμό με τον ακραίο βολонταρισμό της κομμουνιστικής πολιτικής, η οποία συνδέεται με την στρατηγική της ρήξης με το παρελθόν με την οποία είναι συνυφασμένη.

Ο βολонταρισμός –απαραίτητος για την απόλυτη ρήξη με το παρελθόν– και η απόλυτη αφοσίωση και πειθαρχία στο Κόμμα, είναι οι κύριες αιτίες της εγκληματικότητας του κομμουνισμού, εφόσον από την αφετηριακή του αυτοθέσπιση το κομμουνιστικό καθεστώς αποστρέφεται οποιαδήποτε εμπόδια ή όρια –ηθικά, πολιτικά ή πολιτιστικά– στην εφαρμογή του προγράμματός του. Γι' αυτό και η έννοια της δικτατορίας του προλεταριάτου, την οποία αρχικά διατύπωσε ο Μαρξ και επεξεργάστηκε θεωρητικά ο Λένιν, εκφράζει απόλυτα το πνεύμα και τις ανάγκες του κομμουνιστικού κινήματος, που συνοψίζεται ακριβώς σ' αυτόν τον συνδυασμό βολонταρισμού και συγκεντρωτισμού. Ιδού τι γράφει ο Λένιν πάνω σ' αυτό το θέμα, τον Μάιο του 1920:

«Η δικτατορία του προλεταριάτου είναι ένας αδυσώπητος αγώνας, αιματηρός και αναίμακτος, βίαιος και ειρηνικός, στρατιωτικός, οικονομικός, παιδευτικός και διοικητικός, εναντίον της δύναμης της παράδοσης (*traditsya*) του παλιού κόσμου. Δεν υπάρχει μεγαλύτερη δύναμη από τη συνήθεια (*privyutchka*) εκατομμυρίων και δεκάδων εκατομμυρίων ανθρώπων. Χωρίς ένα κόμμα με σιδερένια πυγμή, ατσαλωμένο στους αγώνες... είναι αδύνατο να δοθεί στήριγμα σ' αυτόν τον αγώνα»⁴⁷.

Η σημασία που δίνει ο Λένιν στην παράδοση και τη συνήθεια, καθώς και την ανάγκη ρήξης με το παρελθόν, την στιγμή που η αντίσταση στην αλλαγή έχει τεράστια δύναμη, δημιουργούν την ανάγκη δημιουργίας ενός παντοδύναμου κόμματος. Το κόμμα αυτό θα πρέπει να έχει τη μεγαλύτερη δυνατή αποφασιστικότητα και την πιο πειθαρχημένη οργάνωση για να φέρει εις πέρας το πρόγραμμά του, πηγαίνοντας ενάντια στην ίδια την ανθρώπινη φύση, δηλαδή στη δύναμη που έχουν η παράδοση και η αδράνεια. Το κομμουνιστικό κόμμα, συνεπώς, είναι κατά τον Λένιν το κέντρο ευθύνης για το συνολικό πρόγραμμα που εφαρμόζει, πηγαίνοντας ενάντια στα κατεστημένα συμφέροντα, ενάντια στις κατεστημένες νοοτροπίες, και ενάντια στην ίδια την κοινωνία, αν και όταν χρειασθεί.

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο το κομμουνιστικό κόμμα ήταν αντικείμενο απόλυτης αφοσίωσης για τα μέλη του. Ο αμείλικτος και αδίστακτος χαρακτήρας της εξουσίας ενός τέτοιου κόμματος ασκούσε μαγνητική έλξη σε

47 Β.Ι.Λένιν. «Αριστερισμός: παιδική αρρώστια του κομμουνισμού» Μάιος 1920. Άπαντα (ρωσ. έκδ.) Μόσχα 1974 τ. 41 σ. 27.

πολλούς διανοουμένους, όπως αργότερα ομολόγησαν προσωπικότητες όπως ο Arthur Koestler, ο Emmanuel Leroy-Ladurie, ο François Furet, ο Claude Lefort και άλλοι πολλοί. Είχαν πεισθεί ότι το κόμμα αυτό αντιπροσώπευε την αναγκαία αυτή και αδιάσπαστη δύναμη, την ατσαλένια συλλογική βούληση που εκφραζόταν μέσα στην κάθετη οργάνωση της εξουσίας του και αντιπροσώπευε για τους οπαδούς του την «ενσάρκωση της επαναστατικής ιδέας στην Ιστορία», για να επαναλάβουμε τα λόγια Ρουμπάσοφ, του ήρωα του μυθιστορήματος του Koestler «Το μηδέν και το άπειρον»⁴⁸.

Από την άλλη μεριά, η ιδεολογία της ρήξης με το παρελθόν παράγει και την αντίστοιχη στρατηγική. Και το έγκλημα εγγράφεται μέσα σ' αυτήν τη στρατηγική. Οι κομμουνιστές κατέφυγαν σε μαζικές εγκληματικές πράξεις, χωρίς ενδοιασμούς ή αναστολές, με βάση μια αρκετά αμφισβητήσιμη θεωρία της Ιστορίας, της οποίας αυτοτιτλοφορούνται απόστολοι. Ορισμένα κείμενα της Τσεκά⁴⁹ αποτελούν αδιάψευστα τεκμήρια αυτής της δολοφονικής αυτοπεποίθησης⁵⁰. Και δολοφονική είναι η αυτοπεποίθηση ενός δογματικού και φανατικού όταν είναι κάτοχος εξουσίας χωρίς φραγμούς.

Το ζήτημα όμως, δεν είναι αν υπήρχαν ή όχι φανατικές προσωπικότητες μέσα στα κομμουνιστικά κόμματα που κατείχαν την εξουσία. Ασφαλώς και υπήρχαν⁵¹. Το ζήτημα είναι κατά πόσον αυτός ο φανατισμός είχε ρυθμιστική αρμοδιότητα μέσα στο σύστημα και κατά πόσο η ιδεολογία του τελευταίου τού έδινε νομιμοποιητική δυνατότητα, από τη στιγμή που η παντοδυναμία και παναρμοδιότητα του κόμματος αναγόταν σε κυρίαρχη αρχή. Και η αρχή αυτή θεωρητικοποιήθηκε από τον Λένιν μέσα από την έννοια της *partiinost'*, που σημαίνει συγχρόνως απόλυτη πειθαρχία στο κομμουνιστικό κόμμα και εφαρμογή της

48 Τα λόγια αυτά που ο Koestler βάζει στον στόμα του Ρουμπάσοφ, ανήκουν στον Μπουχάριν (R. Conquest ο.π. σ.181), αλλά και στον Τρότσκι, ο οποίος είχε πει στο 13ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ το Μάιο του 1924, ότι «σε τελευταία ανάλυση το Κόμμα έχει πάντα δίκιο» και ότι «δεν μπορεί να έχει κανείς δίκιο εναντίον του Κόμματος, διότι η Ιστορία δεν έχει ακόμα δημιουργήσει άλλο μέσον για να αποκτά κανείς το δίκιο του». Βλ. Isaac Deutscher (1959) *The Prophet Unarmed. Trotsky 1921-1929*. London: Oxford University Press σ. 139. Βλ. επίσης Pierre Broué (1961,1973) *Le parti bolchévique*. Paris: Editions de Minuit σ. 203 και Leonard Schapiro (1960, 1970) *The Communist Party of the Soviet Union*. London: Methuen σ. 288.

49 Πρόκειται για την *Πανρωσική Έκτακτη Επιτροπή για την Καταπολέμηση της Αντεπανάστασης και της Δολιφθορίας* γνωστή με τα αρχικά Βε-Τσε-Κα, η οποία δημιουργήθηκε το Δεκέμβριο του 1917 και λειτούργησε ως μυστική αστυνομία και όργανο τρομοκρατίας στην περίοδο του Ρωσικού εμφυλίου πολέμου 1918-21. Αντικαταστάθηκε το 1922 από την *Κρατική Πολιτική Διεύθυνση*, γνωστή διεθνώς από τα αρχικά της (Γκε-Πε-Ου) και αργότερα από την *Επιτροπή για την Κρατική Ασφάλεια* με αρχικά Κα-Γκε-Μπε.

50 Βλ. *Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού* σ. 131-32

51 Ο Πολωνός Feliks Dzerzhinski (Feliks Dzierżyński), ιδρυτής της Τσεκά, που ήταν η πρώτη οργάνωση κρατικής τρομοκρατίας στη Σοβιετική Ένωση, αποτελεί παράδειγμα τέτοιου φανατικού. Ο Dzerzhinski είχε πει για το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης ότι ήταν «το όργανο εξολόθρευσης της αστικής τάξης». Βλ. Jean-Louis Panné (2000) "Le paradigme de Feliks" *COMMUNISME* 2000 No 59-60, σ. 127-37. Η σημασία των λόγων του Dzerzhinski έγκειται ότι πηγαίνει πέρα από τον Λένιν στους στόχους του. Ο Λένιν και οι άλλοι οπαδοί του μιλάνε για «εκκαθάριση» (*likuidatsya*) το οποίο μπορεί να σημαίνει εξαφάνιση μιας τάξης, χωρίς να συνεπάγεται αναγκαστικά την εξόντωση ατόμων. Όμως, κι αυτό γίνεται με βίαια μέσα, οπότε διερωτάται κανείς αν και πώς πετυχαίνεται η εξαφάνιση (εκκαθάριση) μιας τάξης χωρίς την αντίστοιχη εξόντωση των μελών της. Ο Dzerzhinski, πιο συγκεκριμένος, μιλάει για εξόντωση (*istrebieniye*)

«κομματικής γραμμής» παντού, ακόμα και σε φιλοσοφικά ζητήματα⁵². Και όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, η αρχή αυτή έχει άμεση σχέση με τον βολонταρισμό του κομμουνισμού.

Η κομματική γραμμή εφαρμόστηκε με τον πιο απόλυτο και άγριο τρόπο στον εμφύλιο πόλεμο και μετά τα γεγονότα της Κροστάνδης το 1921⁵³. Η πεποίθηση ότι έπρεπε να υπερισχύσει η θέληση του κόμματος πάντοτε και παντού, έκανε τους κατά τόπους κομμουνιστές αδίστακτους και ενίσχυσε την ιδέα του κόμματος ως αδελφότητας, αλλά και ως οργάνωσης στην οποία οφείλεται απόλυτη αφοσίωση, ακόμα και στην ήττα⁵⁴.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτή η πτυχή της κομμουνιστικής πειθαρχίας, στην ρομαντικότερη εκδοχή της –η οποία συχνά δεν απείχε από την πραγματικότητα– έπαιξε σημαντικό ρόλο στο φαντασιακό πολλών διανοουμένων οι οποίοι μαγεύτηκαν από τις προμηθεϊκές δυνατότητες που άνοιγε ο κομμουνιστικός βολонταρισμός. Είναι μάλιστα χαρακτηριστική η περίπτωση του παλιού μπολσεβίκου Γ.Λ. Πιάτακοβ (1890–1937), ο οποίος, έχοντας ήδη πέσει σε δυσμένεια το 1928, είχε πει σε φίλο του μενσεβίκο αυτοεξόριστο στο Παρίσι ότι του ήταν αδιανόητο να εγκαταλείψει το Κόμμα του, το οποίο θεωρούσε ότι ήταν «ένα θαύμα», εφόσον πραγματοποίησε την Οκτωβριανή Επανάσταση παρά το γεγονός ότι δεν το επέτρεπαν οι αντικειμενικές συνθήκες. Η «θαυματουργή» του αυτή ιδιότητα οφειλόταν, σύμφωνα με τον Πιάτακοβ, στο ότι το κομμουνιστικό κόμμα δεν δεσμεύεται από κανένα κανόνα και ότι συνεχώς προεκτείνει τη σφαίρα του δυνατού, έως ότου να μην του είναι τίποτε αδύνατο. Η στάση αυτή του Πιάτακοβ εμπνέει, εν μέρει –όπως και εκείνη του Μπουχάριν– τον Koestler στη δημιουργία του χαρακτήρα του Ρουμπάσοβ στο «Μηδέν και το άπειρον» (1940) και δείχνει κατά τρόπο ανάγλυφο την ψυχολογία του κομμουνιστή, ο οποίος αποδέχεται απόλυτα τον βολонταρισμό που ενέπνεε το κομμουνιστικό κόμμα⁵⁵.

Παρόμοια εντύπωση δημιουργούν και σήμερα οι οργανωμένοι κομμουνιστές σε συζητήσεις, αλλά αντίθετα από την τραγική προσωπικότητα που αντιπροσωπεύει ο Πιάτακοβ, αυτές μάλλον θυμηδία προκαλούν. Από μια άποψη αυτό είναι αναμενόμενο: δεν είναι άλλωστε ο Μαρξ εκείνος που έγραψε ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται, μια φορά ως τραγωδία και στη συνέχεια ως φάρσα,⁵⁶

52 Ο Λένιν είχε εισαγάγει αυτήν την έννοια της κομματικότητας ήδη από το 1908 στο έργο του «Υλισμός και εμπεριοκριτικισμός» Βλ. τ.18 Απάντων (1973).

53 Πρόκειται για την αιματηρή καταστολή εξέγερσης στρατιωτών και ναυτών κατά του επαναστατικού καθεστώτος στην Κροστάνδη, με χιλιάδες θύματα, τον Μάρτιο του 1921.

54 R. Conquest (1968,1971) ο.π. σ. 58

55 Τ Βλ. R. Conquest ο.π. σ.182-3, L. Schapiro ο.π. σ.384-5. Κατά τον Schapiro, οι απόψεις αυτές του Πιάτακοβ δεν αποτελούσαν εξαίρεση στο Κόμμα. Και ήταν ακριβώς η αποσύνδεση από την κοινή ηθική, αλλά και από την κοινώς νοούμενη αλήθεια που έδινε στο Κόμμα αυτό, ως χώρο δράσης και ύπαρξης, έναν εντελώς εξωπραγματικό χαρακτήρα, αλληλένδετο με την επίσης εξωπραγματική αφοσίωση που απαιτούσε από τα μέλη του.

56 Karl Marx (1852) Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη. *Der achtzehnte Brumaire des Louis*

5. Ο αντίλογος: μεθοδολογικά και ουσιολογικά επιχειρήματα

Ο αντίλογος στα επιχειρήματα της *Μαύρης Βίβλου* πήρε δύο βασικές κατευθύνσεις. Η πρώτη συνίσταται στη μερική –έστω– αμφισβήτηση των στοιχείων, την προσπάθεια μείωσης των αριθμητικών μεγεθών, την έκφραση αντιρρήσεων ως προς τη μεθοδολογία της έρευνας, η οποία συναθροίζει αριθμούς που αντιστοιχούν σε γεγονότα διαφορετικών εποχών τα οποία πραγματοποιήθηκαν κάτω από ιστορικά ανόμοιες μεταξύ τους συνθήκες. Η δεύτερη συνίσταται στην άρνηση οποιασδήποτε ευθύνης του ίδιου του κομμουνισμού για τα εγκλήματα που του αποδίδονται, διότι η «ουσία» του παραμένει ανθρωπιστική, παρά τις στρεβλώσεις που υπέστη κατά την εφαρμογή του.

Η πρώτη μορφή αντίρρησης στα συμπεράσματα της *Μαύρης Βίβλου* έχει ουσιολογικό χαρακτήρα. Η «επιχειρηματολογία» της ξεκινά από τη λήψη του *ζητουμένου*, δηλαδή την υιοθέτηση ως βάσης εκείνου που είναι προς απόδειξη. Η τελειότητα του κομμουνισμού, που είναι το ζητούμενο, εκλαμβάνεται ως δεδομένη και προβάλλεται ως «ουσία», η οποία ταυτίζεται με τον τελικό του σκοπό, που είναι η δίκαιη, ορθολογική, ανθρωπιστική, αταξική κοινωνία. Η λειτουργία ενός απάνθρωπου συστήματος όπου κυριαρχεί το μαζικό έγκλημα, η αδικία, η τυραννία, δεν έχει καμία σχέση με αυτήν την «ουσία». Αν κάτι που απλώς ονομάζεται «κομμουνισμός» δεν εκφράζει την ουσία του αυτή, δεν μπορεί να είναι κομμουνισμός. Κομμουνισμός και έγκλημα –καμία σχέση! Διότι αν ο «κομμουνισμός» είναι εγκληματικός, δεν είναι κομμουνισμός. Και αν όντως είναι κομμουνισμός, δεν είναι δυνατόν να είναι εγκληματικός. Όπερ έδει δείξει.

Όπως μπορεί να αντιληφθεί ο καθένας, η ενσωμάτωση οποιασδήποτε ιδιότητας που επιλέγουμε εκ προοιμίου στον ορισμό ενός πράγματος προφυλάσσει από οποιαδήποτε εμπειρική διάψευση όσον αφορά αυτήν την ιδιότητα. Το πονήρευμα αυτό – εύκολα αναγνωρίσιμο από πρωτοετείς φοιτητές της φιλοσοφίας – συνίσταται στην παρουσίαση μιας ουσιολογικής ταυτολογίας ως επιχειρήματος.

Από την άλλη μεριά, η εμπειρική και μεθοδολογική διαφωνία με την επιχειρηματολογία των συγγραφέων της *Μαύρης Βίβλου* αξίζει να αντιμετωπισθεί με προσοχή. Η πρώτη αντίρρηση σχετίζεται με τις αθροίσεις θυμάτων, ανεξαρτήτως ιστορικής περιόδου ή χώρας. Οι αθροίσεις αυτές αποτελούν αφαιρέσεις, δηλαδή νοητικές κατασκευές που βασίζονται σε μια θεωρία η οποία τις νομιμοποιεί μεθοδολογικά. Τα γεγονότα, όπως είπαμε, δεν μιλάνε μόνα τους, αλλά πάντα μέσα από μια θεωρία ή μια ιδεολογία την οποία έρχονται να στηρίξουν. Δεν υπάρχουν δεδομένα ξέχωρα από το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται και του δίνουν πρόσθετη βαρύτητα. Η σύγχρονη επιστημολογία μάς δείχνει ότι και οι εμπειρικές μας παρατηρήσεις είναι θεωρητικά φορτισμένες, δηλαδή μας προκαταλαμβάνει η θεωρία –με τη γενικότερη έννοια που περιλαμβάνει μια

Bonaparte. Βλ. Μ.Ε.Υ.τομ. 8, σ. 115..

υπόθεση, μια ιδεολογία ή ένα επιστημονικό υπόδειγμα– η οποία χρωματίζει τα παρατηρούμενα γεγονότα.

Η θεωρία –στην προκειμένη περίπτωση, η υπόθεση σύμφωνα με την οποία ο κομμουνισμός γεννά θύματα– φορτίζει τα παρατηρησιακά δεδομένα. Επιπλέον, η θεωρία αυτή βασίζεται στο ότι ο κομμουνισμός είναι ίδιος παντού, σε όλες τις εποχές και σε όλες τις χώρες. Αυτό, όμως, δεν ισχύει, προφανώς. Αν επομένως οι αθροίσεις αποτελούν θεωρητικές κατασκευές, πρέπει να ελεγχθούν για να διαπιστωθεί αν είναι αυθαίρετες. Η μάζα των νεκρών περιλαμβάνει εκτελεσθέντες, θύματα πολέμου, λιμών, στρατοπέδων καταναγκαστικής εργασίας κλπ. Οι διακρίσεις ανάμεσα σε ξεχωριστές κατηγορίες είναι αναγκαίες. Η συνολοποίηση είναι αθέμιτη. Και συνεπώς η μαζικότητα του εγκλήματος δεν θεμελιώνεται.

Ούτε, όμως, αυτή η αντίρρηση είναι βάσιμη. Το ζήτημα είναι αν μια υπόθεση μπορεί να ελεγχθεί ως προς την αντιστοιχία της με την αντικειμενική πραγματικότητα. Οι νοητικές κατηγορίες που χρησιμοποιεί είναι θεμιτές αν χρησιμοποιούνται με τρόπο που να επιτρέπουν τον έλεγχο οι αιτιάσεις μιας θεωρίας. Με βάση ορισμένα δεδομένα που είναι επαρκώς τεκμηριωμένα (όχι αδιάψευστα), οποιαδήποτε υπόθεση είναι δυνητικά διαψεύσιμη εφόσον αναφέρεται στην πραγματικότητα. Αν δεν έχει σχέση με την πραγματικότητα, παραμένει αδιάψευστη και κινείται στο χώρο της μεταφυσικής ή της ταυτολογίας. Και η θεωρία ότι ο κομμουνισμός δεν διαπράττει εγκλήματα (παρά σπανίως), αν την εκλάβει κανείς ως εμπειρική, αναιρείται από την ιστορική τεκμηρίωση, που βασίζεται σε διαπιστωμένα και καταμετρημένα γεγονότα.

Συνεπώς, η άθροιση των θυμάτων είναι θεμιτή, εφόσον συσχετίζεται με τη θεμελίωση μιας αρχικής υπόθεσης που δεν αφορά μια περίοδο ή μια περιοχή, αλλά ένα σύστημα με ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Ο αιτιακός συσχετισμός αυτού του συστήματος με τη διάπραξη μαζικών εγκλημάτων πρέπει να μελετηθεί εμπειρικά και η τεκμηρίωση –ουδέποτε αδιάψευστη– μπορεί να χρησιμεύσει ως ισχυρή επίρρωση, όχι ως οριστική επαλήθευση της υπόθεσης⁵⁷.

Η συνολοποίηση των θυμάτων του κομμουνισμού δεν σημαίνει άρνηση της ετερογένειας στις καταστάσεις που τα προκάλεσαν, αλλά ότι η εγκληματικότητα του καθεστώτος είναι συστηματική και όχι συμπτωματική. Αλλιώς, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι κάθε διαφορετική περίπτωση έχει τη δική της ιδιαιτερότητα και δεν έχει καμία σχέση με την πραγματική φύση του κομμουνιστικού καθεστώτος.

Ο συνολικός αριθμός των 85 εκατομμυρίων θυμάτων των κομμουνιστικών καθεστώτων, πράγματι καταπλήσσει και ασφαλώς λειτουργεί ως «πολιτιστικό σοκ» για τους πιστούς της ιδεολογικής κοινότητας της Αριστεράς.

57 Αυτή είναι η πάγια θέση της σύγχρονης επιστημολογίας, όπως διατύπωσε ο Karl Popper στην κλασική του μελέτη *The Logic of Scientific Discovery*. (1934, 1959) London: Hutchinson.

Οι συγγραφείς της *Μαύρης Βίβλου* ενέργησαν απομυθοποιητικά: περιέγραψαν την πραγματικότητα αντικειμενικά, παραθέτοντας ευεξέλεγκτα στοιχεία, χωρίς ωραιοποιήσεις και χωρίς φόβο μήπως θιγούν οι ιδεολογικές ευαισθησίες οποιωνδήποτε από την «ιερόσυλη» κατηγορία εγγενούς εγκληματικότητας που απεύθυναν στον κομμουνισμό.

Ας εξετάσουμε, λοιπόν, τα στοιχεία που παρατίθενται. Τα στοιχεία αυτά δεν αμφισβητούνται σοβαρά. Όμως, όπως είπαμε, η συνολοποίηση των θυμάτων αποτελεί ένα οδυνηρό πολιτικό μήνυμα για ορισμένους. Όσο και αν προβληθούν μεθοδολογικές ενστάσεις, όσο και αν θεμελιωθούν οι φιλοσοφικές αντιρρήσεις για την «πραγματική φύση» του κομμουνισμού, ο οκταψήφιος αυτός αριθμός, που πλησιάζει τα 100 εκατομμύρια θυμάτων, προκαλεί ίλιγγο⁵⁸. Θα ήταν ίσως λιγότερο οδυνηρός αν ήταν μικρότερος, αλλά οι προσπάθειες μείωσης της εκτίμησης είναι λογικά απαράδεκτες και ηθικά ευτελείς⁵⁹.

Όμως, ο αριθμός των 85 εκατομμυρίων θυμάτων, όσο και αν εκπλήσσει αυτούς που δεν ήταν επαρκώς ενημερωμένοι, όσο και αν θίγει τους πιστούς, είναι απόλυτα αληθοφανής. Δεν απέχει –είναι μάλιστα μικρότερος– από τους υπολογισμούς που έγιναν παράλληλα από άλλους μελετητές. Έτσι, ο Rudolf Rummel, Αμερικανός ιστορικός, ειδικός στο θέμα των μαζικών σφαγών στην παγκόσμια ιστορία, υπολογίζει τα θύματα του κομμουνισμού σε παγκόσμια κλίμακα σε 110 εκατομμύρια, δηλαδή, πολύ κοντά στους υπολογισμούς του Courtois⁶⁰. Ο Rummel διακρίνει ανάμεσα σε κατηγορίες γενοκτονίας, όπως την εξολόθρευση των Κοζάκων του Δον το 1919, την προγραμματισμένη πείνα στην Ουκρανία το 1932-35 και τις μαζικές απελάσεις στις Βαλτικές χώρες και αλλού.

Αθροίζοντας όλους τους θανάτους που προκλήθηκαν από το κομμουνιστικό καθεστώς, δηλαδή από προειλημμένες δικαστικές αποφάσεις για πολιτικά αδικήματα, θανάτους που προκλήθηκαν από κακουχίες σε τόπους εξορίας και στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας, ή εκτελέσεις χωρίς δίκη και θανάτους από πείνα που προκλήθηκαν από πολιτικές αποφάσεις, ο R. Rummel φτάνει σε αυτόν τον αριθμό των 110 εκατομμυρίων, που περιλαμβάνει 61 εκατομμύρια στην ΕΣΣΔ, 35 εκατομμύρια στην Κίνα, 2 εκατομμύρια στην Καμπότζη κλπ.

Οι αριθμοί που παρατίθενται στη *Μαύρη Βίβλο* συγκλίνουν επίσης με τους αριθμούς που αναφέρονται σε άλλες μελέτες, όπως του Boris Souvarine το 1936 και του Robert Conquest το 1968⁶¹. Ούτε ευσταθεί το επιχείρημα που

58 Βλ. Pierre Rigoulot & Ilios Yannakakis (1998) ο.π. σ. 57.

59 Το ίδιο ισχύει και για την «αναθεωρητική» προσπάθεια άμβλυνσης των εντυπώσεων για τη γενοκτονία των Εβραίων στα ναζιστικά στρατόπεδα. Αν τα θύματα δεν ήταν έξι εκατομμύρια Εβραίοι και ήταν «μόνο» πέντε ή έστω τέσσερα, αίρεται ή μειώνεται το αποτρόπαιο έγκλημα κατά της ανθρωπότητας;

60 Ο R. Rummel στο έργο του *Lethal politics: Soviet Genocide and Mass Murder*. New Brunswick: Rutgers University Press καταλήγει σε ανάλογο αριθμό, πλην όμως μεγαλύτερο: 110 εκατομμύρια. Αναφέρεται στο P. Rigoulot & Ilios Yannakakis ο.π. σ. 74-75.

61 Boris Souvarine (1936) *La terreur en URSS (faits et chiffres)*. Paris: Librairie du travail. Και R. Conquest (1968, 1970), ό.π.

προβάλλεται ότι στην Ιστορία παρατηρούνται ανάλογες επιχειρήσεις μαζικών εκκαθαρίσεων. Ο Vladimir Boukovski παρατηρεί εύστοχα ότι τα θύματα της Ιεράς εξέτασης ήταν συνολικά 5.000 σε διάστημα 300 ετών, ενώ ο Στάλιν με μια μονογραφή έστειλε στο απόσπασμα 6.600 άτομα⁶². Το σημαντικό σ' αυτήν τη διαταγή του Στάλιν είναι ο στρογγυλός αριθμός των 6.600 ατόμων, εφόσον δεν αποτελεί το άθροισμα 6.600 ατομικών περιπτώσεων για ατομικές τους ενέργειες, αλλά την εξολόθρευση ενός κλάσματος μιας ορισμένης κοινωνικής κατηγορίας, που συναποτελείται από σχεδόν τυχαία επιλεγμένα άτομα με τη μέθοδο των «ποσοστώσεων» κατά περιοχή!

6. Η σύγκριση μεταξύ κομμουνισμού και ναζισμού/φασισμού

Ο 20ός αιώνας είναι ο αιώνας του ολοκληρωτισμού, δηλαδή απολυταρχικών καθεστώτων κεντρικά οργανωμένων, όπου το κράτος και η πολιτική τείνουν να απορροφήσουν όλες τις πτυχές της κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής. Ο ολοκληρωτισμός διαθέτει δυνατότητες που του παρέχει η σύγχρονη τεχνολογία και ο σύγχρονος κρατικός συγκεντρωτισμός, τις οποίες δεν είχαν αυταρχικά καθεστώτα προηγούμενων εποχών. Σ' αυτές τις δυνατότητες περιλαμβάνεται η μαζική προπαγάνδα, η μαζική καταπίεση και η μαζική εξολόθρευση. Σ' αυτόν τον τρομερό αιώνα, τον οποίο ο Eric Hobsbawm ονομάζει «εποχή των ακροτήτων» στο ομώνυμο βιβλίο του⁶³, τα ολοκληρωτικά καθεστώτα διέπραξαν μαζικά εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Τίθεται επομένως το ερώτημα αν μπορεί να συγκριθεί ο κομμουνισμός με άλλες μορφές ολοκληρωτισμού και κυρίως με τον ναζισμό⁶⁴. Όμως, η αναφορά στην απλή δυνατότητα σύγκρισης μεταξύ ναζισμού και κομμουνισμού φάνηκε στους υπερασπιστές της κομμουνιστικής ιδεολογίας τερατώδης και βλάσφημη. Ωστόσο, τα επιχειρήματα που επιστράτευσαν ήταν ασυνήθιστα ισχνά.

Για παράδειγμα, ο Claude Cabanis, αρχισυντάκτης της εφημερίδας *Humanité*, έγραψε ότι «δεν είναι δυνατόν να διανοηθεί κανείς έναν ναζισμό χωρίς θαλάμους αερίων, ενώ είναι δυνατόν να διανοηθεί έναν κομμουνισμό χωρίς γκουλάγκ». Δεν είναι όμως δυνατόν να αγνοεί το στέλεχος αυτό του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος ότι δεν βρίσκεται εκεί το ζήτημα. Είναι απόλυτα δυνατόν να «διανοηθεί» κανείς οτιδήποτε, ακόμα κι έναν κομμουνισμό χωρίς γκουλάγκ ή έναν ναζισμό χωρίς θαλάμους αερίων. Ούτε ο ένας, ούτε ο άλλος ολοκληρωτισμός δεν αποτελούν μεταφυσικές «ουσίες» οι οποίες έχουν

62 Boukovski (1995) ό.π. Αυτό αναφέρεται στο P.Rigoulot & Ilios Yannakakis ό.π. σ. 80. Φωτοαντίγραφο της διαταγής αυτής του Στάλιν με την υπογραφή του εμφανίζεται στις φωτογραφίες της *Μαύρης Βίβλου* στη γαλλική έκδοση, ανάμεσα στις σελίδες 256 και 257.

63 Eric Hobsbawm (1995) *The Age of Extremes* ο.π.

64 Ο Stéphane Courtois στην Εισαγωγή της *Μαύρης Βίβλου* αναφέρεται σ' αυτή τη δυνατότητα σύγκρισης, πράγμα που προκάλεσε πολλές συζητήσεις και διαμαρτυρίες, από τη στιγμή που ορισμένοι εξέλαβαν την *δυνατότητα σύγκρισης* ανάμεσα στον κομμουνισμό και το ναζισμό με την ταύτιση μεταξύ των δύο.

τα γκουλάγκ και τους θαλάμους αερίων ως οντολογικά τους συνοδευτικά. Το ζήτημα είναι τι έγινε στην πραγματικότητα και πώς συνδέεται αυτό με τον ολοκληρωτισμό, οποιουδήποτε ιδεολογικού χρώματος.

Ασφαλώς και υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στον ναζισμό και τον κομμουνισμό. Η κύρια διαφορά όμως δεν βρίσκεται, όπως νομίζουν οι κομμουνιστές και ορισμένοι διανοούμενοι που αυτοπροσδιορίζονται χαλαρά ως «αριστεροί», στην υποτιθέμενη ανθρωπιστική επαγγελία ή το ουτοπικό όραμα του κομμουνισμού. Η κύρια διαφορά ανάμεσα στους δύο ολοκληρωτισμούς συνίσταται στο ότι η κτηνωδία στο ναζισμό είναι κυνική και απροκάλυπτη, ενώ στον κομμουνισμό είναι καμουφλαρισμένη με ιδεολογικά φτιασίδια.

Βαρύνουσα σημασία σ' αυτή τη συνάφεια έχει η συμβολή του Γάλλου, πρώην κομμουνιστή ιστορικού Francois Furet στη μνήμη του οποίου είναι αφιερωμένη η *Μαύρη Βίβλος του κομμουνισμού*. Ο Francois Furet ήταν η μεγάλη μορφή που αναγνώρισε την αξία της θεωρητικής έμπνευσης του Ernst Nolte με τον οποίο είχε συχνή αλληλογραφία πάνω στη σχέση (όχι την ταύτιση) ανάμεσα στον ναζισμό και τον κομμουνισμό⁶⁵. Ο Γάλλος ιστορικός υποστηρίζει ότι οι συγγένειες ανάμεσα στα δύο συστήματα είναι οργανικές και όχι τυχαίες, ότι η αμοιβαία συμπάθεια μεταξύ Χίτλερ και Στάλιν ήταν ισοσθενής με την αμοιβαία μεταξύ τους καχυποψία και ότι το Γερμανοσοβιετικό Σύμφωνο του 1939 δεν ήταν δημιούργημα μιας απλής συγκυρίας.

«Κανένα από τα δύο στρατόπεδα», γράφει ο Furet στον Nolte, «δεν μπορεί να γίνει κατανοητό στον μελετητή αν δεν κατανοήσει συγχρόνως το άλλο. Εξαρτώνται αμοιβαία από τα πάθη από τα οποία κυριαρχούνται, τις ιδέες και παραστάσεις που τα διέπουν, καθώς και τη συνολική ιστορική πραγματικότητα στην οποία εντάσσονται»⁶⁶.

Η ιδέα αυτή μιας μεγαλύτερης συγγένειας από ό,τι φαντάζονται πολλοί, μεταξύ κομμουνισμού και ναζισμού, απορρίπτεται ενστικτωδώς από ορισμένους διανοούμενους της Αριστεράς. Η περιφρόνηση που νιώθουν για την έξαρση της σημασίας της φυλής στον ναζισμό και η γοητεία που ασκεί ο μαρξισμός στη συνείδησή τους, τους πείθουν ότι είναι απαράδεκτη και μόνη η ιδέα της δυνατότητας μιας τέτοιας σύγκρισης.

Όσο δεν υπήρχε επαρκής πληροφόρηση για το τι έκρυβε το κομμουνιστικό στρατόπεδο, αυτή η στάση ήταν ανεκτή και για ένα διάστημα αποδεκτή. Από εδώ και πέρα, αυτό είναι αδύνατο. Γι' αυτό και οι διαμαρτυρίες κατά της *Μαύρης Βίβλου του Κομμουνισμού* επικαλούνται το όραμα και την ουτοπία που αντιπροσωπεύει ο κομμουνισμός. Σημασία δεν έχει πλέον, όπως φαίνεται, η πραγματικότητα, το «υπαρκτό» του σοσιαλισμού όπως τον εβίωσε το ένα τρίτο

65 Ernst Nolte (1987) *Der europäische Bürgerkrieg. 1917-1945: Nationalsozialismus und Bolschevismus*. Frankfurt: Propyläen.

66 *Commentaire No 79* Αναφέρεται στο Rigoulot & Yannakakis ο.π. σ.105.

της ανθρωπότητας, αλλά ο σκοπός του, ο ορίζοντας των ιδανικών του, ο ουτοπικός οραματισμός του.

Είναι απορίας άξιον ότι αυτή τη στάση την υιοθετούν «μαρξιστές». Ο Μαρξ έγραφε στην Εισαγωγή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας (1859) ότι δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει την ύπαρξή τους, αλλά αντίθετα η κοινωνική τους ύπαρξη είναι αυτή που καθορίζει τη συνείδησή τους⁶⁷. Κατ' αντιστοιχία, μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα έργα ενός καθεστώτος μάς παρέχουν το μέσον για να κριθεί το ίδιο, και όχι η προπαγάνδα του, η ιδεολογία του ή οι οραματισμοί του.

Αυτό μας φέρνει ξανά στην ασυμμετρία που είχε καταγγείλει ο Besançon, ανάμεσα στην ηθική καταδίκη του ναζισμού και του κομμουνισμού από τη διεθνή κοινή γνώμη. Η καταδίκη του ναζισμού από την πολιτισμένη ανθρωπότητα είναι απόλυτη και δικαιολογημένη πέρα για πέρα. Οποιαδήποτε προσπάθεια «αναθεώρησης» της ιστορικής κρίσης για τον ναζισμό που τείνει να μετριάσει τον εγκληματικό του χαρακτήρα είναι απαράδεκτη από κάθε άποψη. Η υστερική αποθέωση της βίας, η θηριωδία, η μαζική εγκληματικότητα, ο ρατσισμός είναι τα χαρακτηριστικά του ναζισμού, τόσο στην ιδεολογία, όσο και στην πρακτική του.

Ο ναζισμός καταδικάστηκε στο Διεθνές Στρατιωτικό Δικαστήριο της Νυρεμβέργης από τους νικητές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ασφαλώς όμως και από όλη την ανθρωπότητα, εναντίον της οποίας είχε διαπράξει ειδεχθή εγκλήματα. Όπως είπε ο γενικός εισαγγελέας για τη Γαλλία Francois de Menthon προς το δικαστήριο:

«Δεν έχουμε να κάνουμε με μια συμπτωματική ή περιστασιακή εγκληματικότητα. Έχουμε να κάνουμε με μια εγκληματικότητα που είναι συστηματική, η οποία εκπορεύεται από ένα δόγμα»⁶⁸.

Το κατ' εξοχήν έγκλημα κατά της ανθρωπότητας του ναζισμού ήταν η γενο-

67 Karl Marx (1858) *Zur Kritik der Politischen Ökonomie*. M.E.W. τομ. 13, σ. 9. Ας σημειωθεί ότι αυτό αποτελεί μια πάγια θέση του Μαρξ. Ήταν πάντα εχθρικά διατεθειμένος στον ιδεαλισμό, στην ηθικολογία και γενικότερα σε ιδέες περί δικαίου, ηθικής και ιδανικών. Σε γράμμα του προς τον Ένγκελς της 4 Νοεμβρίου 1864 πάνω στις δραστηριότητες της *Workingmen's International Association* (που είναι γνωστή και ως «Πρώτη Διεθνής»), έγραφε τα εξής: «Οι προτάσεις μου έγιναν αποδεκτές από την Υποεπιτροπή [για τη σύνταξη κανόνων και αρχών της Ένωσης]. Το μόνο είναι ότι υποχρεώθηκα ναβάλω δύο φράσεις περί 'καθήκοντος' (duty) και 'δικαίου' (right) μέσα στα Προλεγόμενα των Κανόνων, καθώς και περί 'αλήθειας, ηθικής και δικαιοσύνης' (truth, morality and justice), όμως είναι με τέτοιο τρόπο διατυπωμένες ώστε να μη βλάψουν» (*was aber so rasiert es, dass es einen Schaden nicht tun kann*). M.E.W. τ. 31 σ. 15. Άλλο παράδειγμα της καταφοράς του Μαρξ κατά των ιδεαλιστών που αναφέρονται σε ιδανικά και οράματα απαντάται σε γράμμα του προς τον Adolph Sorge στις 19 Οκτ. 1877 (M.E.W. τομ. 34 σελ. 302-3). Στο γράμμα αυτό ο Μαρξ διαμαρτύρεται εναντίον εκείνων που ζητούν να δώσουν έναν ηθικό προσανατολισμό στο σοσιαλισμό και «να δημιουργήσουν μια νέα μυθολογία με όλες τις θεές της Δικαιοσύνης, της Ελευθερίας της Ισότητας και της Αδελφότητας».

68 Το απόσπασμα αναφέρεται από τον Stéphane Courtois στην Εισαγωγή στη *Μαύρη Βίβλο* (γαλλ. έκδ.) σ. 16.

κτονία των Εβραίων στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Αυτό το έγκλημα καταδίκασε τον ναζισμό στην παγκόσμια συνείδηση. Η διεθνής αναγνώριση της μοναδικότητας της *shoah* (ή «ολοκαυτώματος»)⁶⁹ κατέστησε απαγορευτική οποιαδήποτε απόπειρα σύγκρισης με άλλα εγκλήματα. Λίγοι σήμερα θα αμφισβητούσαν αυτήν την κρίση της Ιστορίας. Η μοναδικότητα της *shoah* όμως δεν μπορεί να συγκαλύψει την εγκληματικότητα των κομμουνιστικών καθεστώτων, αν οι δικές τους «επιδόσεις» είναι ποσοτικά και ποιοτικά συγκρίσιμες με εκείνες του ναζιστικού καθεστώτος, όπως επισημαίνει ο Alain Besançon⁷⁰.

Η φρίκη που εμπνέει η ναζιστική ιδεολογία δεν συνδέεται με μια μεταφυσική «ουσία», η οποία υποτίθεται ότι ενυπάρχει στην κοσμοθεωρία του ναζισμού, αλλά στα πεπραγμένα του τελευταίου, τα οποία αποτελούν μια ευρύτατα μοιρασμένη εμπειρία της ανθρωπότητας, βαθιά χαραγμένη στη συλλογική της μνήμη. Αν λοιπόν κρίνεται ο ναζισμός από τα έργα του και όχι από τα «ιδανικά» του –όποια και αν είναι αυτά– το ίδιο πρέπει να ισχύει και για τον κομμουνισμό. Και αυτός οφείλει να κριθεί με βάση αυτά που έκανε, και όχι με βάση τα «οράματα» και την «ουτοπία» που τον ενέπνευσαν. Πρέπει, με άλλα λόγια, να πραγματοποιηθεί ένας εμπειρικός έλεγχος, μια αντικειμενική καταγραφή αυτών του των έργων.

Όμως, αυτή η καταγραφή απορρίπτεται εκ προοιμίου από τους ιδεολογικούς εκπροσώπους του κομμουνισμού σήμερα, εφόσον θα κατέτεινε στην ιδέα της συγκρισιμότητας μεταξύ ναζισμού και κομμουνισμού. Για λόγους που έχουν να κάνουν με τα ιδεολογικά τους βιώματα και όχι με την λογική, οι άνθρωποι αυτοί, ακόμα και αν είναι επικριτικοί έναντι των κομμουνιστικών καθεστώτων, δεν μπορούν και δεν θέλουν να κρίνουν με το ίδιο μέτρο τον ναζισμό και τον κομμουνισμό.

Αυτό ισχύει για ένα μεγάλο τμήμα της κοινής γνώμης, ανεξαρτήτως ιδεολογικής τοποθετήσεως. Ο Raymond Aron, ο οποίος δεν ήταν αριστερής ιδεολογικής απόκλισης, έγραφε ότι η διαφορά ανάμεσα στον κομμουνισμό και τον ναζισμό είναι ότι ο πρώτος οδηγεί τους αντιπάλους του σε στρατόπεδα εργασίας, ενώ ο δεύτερος σε στρατόπεδα θανάτου. Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει η επιδίωξη να δημιουργηθεί ένας νέος τύπος ανθρώπου, στην άλλη η δαιμονική βούληση εξολόθρευσης μιας φυλής⁷¹.

Αργότερα ο Aron άλλαξε γνώμη και άσκησε κριτική στην προηγούμενη

69 Η έκφραση «ολοκαύτωμα», που επεκράτησε στη Δύση, μετά την ομώνυμη τηλεοπτική σειρά, είναι ακατάλληλη, διότι το ολοκαύτωμα είναι θυσία και προσφορά. Οι Εβραίοι που θανατώθηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα δεν «θυσιάστηκαν». Ο κατάλληλος όρος για να περιγραφεί το μοναδικό αυτό έγκλημα στην ιστορία της ανθρωπότητας είναι η εβραϊκή λέξη *shoah*, που σημαίνει καταστροφή.

70 Βλ. Alain Besançon (1998) *Le malheur du siècle. Sur le communisme, le nazisme et l'unicite de la Shoah*. Paris: Fayard. σ.10 κ.ε. Ο Besançon αναφέρεται χαρακτηριστικά στην «υπερμνησία» για τα εγκλήματα του ναζισμού και την «αμνησία» για τα εγκλήματα του κομμουνισμού.

71 Raymond Aron (1965) *Démocratie et totalitarisme*. Paris: Gallimard σ. 302.

θέση του⁷². Η διαφορά ανάμεσα στους δύο ολοκληρωτισμούς, θα γράψει ο Aron, βρίσκεται στον «οικουμενισμό» του κομμουνισμού και στη «φυλετική» ερμηνεία της ιστορίας από τον ναζισμό. Ο «φυλετικά κατώτερος» δεν έχει θέση στο ναζιστικό κράτος, ενώ ο «ταξικός εχθρός» στο κομμουνιστικό καθεστώς έχει δυνατότητα να «αναμορφωθεί».

Αυτό, όμως, όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης της *Μαύρης Βίβλου*, δεν ισχύει στην πράξη, εφόσον εκατομμύρια υπήρξαν τα θύματα εκκαθαρίσεων στα κομμουνιστικά καθεστώτα, που εξολοθρεύθηκαν ως ομάδες. Με την έννοια αυτή, όπως λέει ο Aron, ο οικουμενισμός του κομμουνισμού λειτουργεί παραπλανητικά. Στο ίδιο θέμα γράφοντας ο François George, λέει ότι η διαφορά ανάμεσα στον κομμουνισμό και τον ναζισμό συνίσταται στο ότι στον τελευταίο ο «εχθρός», το «εμπόδιο» στην πραγματοποίηση του «μεγαλειώδους οράματος», που είναι η δημιουργία μιας νέας, ισχυρής και καθαρόαιμης Ευρώπης, είναι ο Εβραίος. Η εξολοθρευσή του είναι ένας εμφανής στόχος. Στον κομμουνισμό, αυτή η σύνδεση μεταξύ οράματος και εχθρού, ανάμεσα στο ιδανικό και την αντίθεσή του είναι συγκαλυμμένη από ιδεολογήματα. Και έτσι εξηγείται, κατά τον Γάλλο φιλόσοφο, το πλήθος των ευγενών ιδεαλιστών που εξαπατήθηκαν από αυτόν, πέφτοντας στην ηθική παγίδα και αποδίδοντας ελαφρυντικά στον κομμουνισμό με το αιτιολογικό ότι έχει ευγενείς πόθους και αγαθές προθέσεις⁷³.

Είναι, όμως αυτό θεμιτό; Ο Jacques Julliard, σημαίνουσα προσωπικότητα της Γαλλικής Αριστεράς, εκφράζει μια εύλογη αντίρρηση:

«Για ποιο λόγο και ως προς τι, εγκληματίες που επικαλούνται το καλό είναι λιγότερο ένοχοι από εκείνους που επικαλούνται το κακό;»⁷⁴

7. Επανάσταση, δημοκρατία και ολοκληρωτισμός.

Η στερεότυπη απάντηση στο ερώτημα του Julliard είναι ότι η ναζιστική ιδεολογία είναι απάνθρωπη, ενώ ο κομμουνισμός τουλάχιστον έχει αγαθές προθέσεις. Αν θέλουμε όμως να είμαστε δίκαιοι, δεν πρέπει να κρίνουμε τον ναζισμό με βάση την περιγραφή του από τους αντιπάλους του –«ιδεολογία του μίσους»– και να κρίνουμε τον κομμουνισμό με βάση τις ιδιότητες που του αποδίδουν οι οπαδοί του –«ανθρωπιστική αποστολή», «δημιουργία νέου ανθρώπου».

Οι αγαθές προθέσεις ή οι οικουμενικές ιδεολογίες δεν ξεπλένουν το έγκλημα. Στο όνομα μιας «ψευδο-ιδεοκρατίας», όπως ονομάζει το ορθόδοξο μαρξιστικό δόγμα της Σοβιετικής Ένωσης ο Tsvetan Todorov, ο Στάλιν αποφασίζει εν

72 Raymond Aron (1983) *Mémoires*. Paris: Julliard σ. 737.

73 François George (1979) *Pour un hommage ultime au camarade Staline*. Paris: Seuil σ. 93.

74 Jacques Julliard (1998) *L'Année des fantômes*. Paris: Grasset σ.342

ψυχρώ την καταδίκη της Ουκρανίας σε λιμοκτονία⁷⁵. Η χρησιμοποίηση αυτής της μεθόδου εξόντωσης πληθυσμών έγινε συστηματικά και αποτελεί έγκλημα κατά της ανθρωπότητας⁷⁶. Η μέθοδος αυτή δεν είναι λιγότερο απάνθρωπη από τους θαλάμους αερίων των ναζί και δεν είναι μόνο στη Σοβιετική Ένωση που λιμοκτόνησαν οι άνθρωποι, αλλά και στην Κίνα⁷⁷. Η χρήση της συνιστά γενοκτονία. Και γενοκτονία, σύμφωνα με τον γαλλικό ποινικό κώδικα, μεταξύ άλλων, αλλά και με γενικότερες αρχές του διεθνούς δικαίου στοιχειοθετείται όταν υπάρχει σχέδιο που να τείνει προς τον σκοπό της εξάλειψης μιας ομάδας ανθρώπων: δεν είναι αναγκαίο να υπάρχει διακηρυγμένη επιδίωξη ενός τέτοιου στόχου⁷⁸.

Εκείνο που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι τα ίδια τα γεγονότα, ιδίως όταν δεν μπορεί να διαμφισβητηθεί ότι ήταν προβλέψιμα, λόγω συγκεκριμένων πολιτικών αποφάσεων. Ούτε είναι ορθό να υποβιβάζεται η εξάλειψη μιας κοινωνικής τάξης, όπως συνέβη επανειλημμένα στα κομμουνιστικά καθεστώτα, σε χαμηλότερη βαθμίδα γενοκτονικής φρικαλεότητας από την εξάλειψη της φυλής. Όπως εύστοχα επισημαίνει ένας από τους συγγραφείς της *Μαύρης Βίβλου*, ο Yves Santamaría, με αυτόν τον τρόπο παραθεωρείται ένα βασικό γεγονός: ότι τόσο η φυλή, όσο και η κοινωνική τάξη, είναι παράγωγα της Ιστορίας: δεν είναι παράγωγο της «φύσης» η πρώτη, και της Ιστορίας ή της κοινωνίας η δεύτερη⁷⁹. Και στις δύο περιπτώσεις εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια του κατά περίπτωση εξολοθρευτή να καθορίσει σε ποια τάξη, φυλή ή οποιαδήποτε άλλη ομάδα προς εξόντωση ανήκει ή δεν ανήκει κάποιος. Δικαιώνεται, συνεπώς, ο Besançon όταν δίνει μια απερίφραστα καταφατική απάντηση στο ερώτημα αν ο κομμουνισμός είναι εξ ίσου εγκληματικός με τον ναζισμό και τον φασισμό⁸⁰.

Όπως εύστοχα σχολιάζει ο François Furet, το κοινό σημείο που έχουν μεταξύ τους ο κομμουνισμός από τη μια μεριά και ο φασισμός και ο ναζισμός από την άλλη, είναι το μίσος για τη δημοκρατία και τη νεωτερικότητα, τη

75 Tsvetan Todorov (1999-2000) "Le totalitarisme encore une fois". Στο *Communisme* No 59-60 σ. 36, 38.

76 Ο Robert Conquest γράφει για την πείνα του 1932-33 στη Σοβιετική Ένωση, η οποία είχε προγραμματισθεί από το σταλινικό καθεστώς και υπήρχαν για μαρτυρίες για αυτό, τις οποίες διέψευσαν οι σοβιετικές αρχές. Βλ. R. Conquest (1968, 1971) *The Great Terror*. London: Penguin, σ. 45. Βλ. επίσης Yves Santamaría: (1999-2000) "Enjeux épistémologiques, choix pédagogiques et options politiques. Variations autour du *Livre Noir*." Στο *Communisme* No 59-60 2000 σ. 143.

77 Βλ ιδιαίτερα το κεφάλαιο του Jean -Louis Margolin πάνω στην Κίνα και την καταφυγή στον κανιβαλισμό στην εποχή του «Μεγάλου Άλματος προς τα Εμπρός». (βλ. *Η Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού* σ. 527-28.

78 Με βάση διεθνείς συμβάσεις, που βασίζονται στα πρακτικά της δίκης της Νυρεμβέργης, όπως η Διεθνής Σύμβαση του 1949 για τη γενοκτονία, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας –τα οποία σήμερα είναι αναγνωρισμένα και κωδικοποιημένα– δεν ορίζονται από την διακηρυγμένη πρόθεση εκείνου που τα διαπράττει, αλλά από την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος. Το ίδιο ισχύει και στην ελληνική νομοθεσία.

79 Yves Santamaría: (1999-2000) ο.π. σ.145.

80 Alain Besançon "Discours à l' Institut" 21 octobre 1997. Στο Alain Besançon (1998) ο.π. σ.155-63ε

δυνατότητα που έχουν οι άνθρωποι να ρυθμίζουν τη ζωή τους σύμφωνα με τις ατομικές τους προτιμήσεις⁸¹. Η ίδια η επανάσταση δημιουργεί το μίσος για τον αστό – και ο Χίτλερ θεωρούσε τον εαυτό του επαναστάτη. Η ιδέα της επανάστασης ελκύει πολλούς διανοούμενους, συνεχίζει ο Furet, διότι είναι «η επιβεβαίωση της δυνατότητας του ανθρώπου να αυτοδημιουργηθεί – να αυτοεφευρεθεί». Είναι σύμβολο της «δημοκρατικής αυτονομίας του ατόμου και της αυτο-ιδιοποίησής του»⁸². Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο στο φαντασιακό του δυτικού ανθρώπου σήμερα συνυφαίνεται η ιδέα της επανάστασης με τη δημοκρατία. Είναι απότοκο της κληρονομίας της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης. Δεν πρέπει, ωστόσο, να παραβλέπεται ότι όλες οι επαναστάσεις δεν ήταν δημοκρατικές και ότι ολοκληρωτικά κινήματα χρησιμοποίησαν επαναστατικές μεθόδους. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στην περίπτωση του φασισμού, όπως δείχνουν οι ιστορικές μελέτες του Renzo De Felice, που παραμένουν μοναδικές σε ερευνητική πληρότητα και αναλυτική διεισδυτικότητα⁸³.

Η θέση του De Felice, την οποία υιοθετεί ο Furet, είναι ότι το φασιστικό κίνημα του Μουσολίνι άντλησε την τρομακτική του δύναμη από τον κομμουνισμό με την εξής έννοια: όχι διότι ο Μουσολίνι έκανε χρήση «ατάκτων» στοιχείων, αλλά διότι αντέστρεψε τη δυναμική των πραγμάτων που ήταν επαναστατική στη διάρκεια της «κόκκινης διετίας» 1919-20 στη Βόρειο Ιταλία. Στον επαναστατικό μαξιμαλισμό των αριστερών, ο Μουσολίνι έδωσε μια εθνικιστική κατεύθυνση. Ο φασισμός αποτέλεσε μια επαναστατική και όχι συντηρητική αναστροφή της κατάστασης που δημιουργήθηκε από την κοινωνική αναταραχή εκείνης της περιόδου⁸⁴. Αυτό αποτελεί άλλη μία περίπτωση που η ανάλυση του De Felice επιβεβαιώνει τη θεμελιακή ιδέα του Furet, σύμφωνα με την οποία δεν μπορεί να νοηθεί είτε ο κομμουνισμός, είτε ο φασισμός και ο ναζισμός στον εικοστό αιώνα, χωρίς αναφορά στις αλληλοδράσεις μεταξύ τους, χωρίς παραπομπή σε κοινές μήτρες, χωρίς την κοινή αποστροφή για τη νεωτερικότητα και χωρίς τον πόθο δημιουργίας ενός «νέου ανθρώπου», μιας «νέας τάξης» και ενός «νέου λαού»⁸⁵.

8. Ανθρωπισμός και τρομοκρατία

Εν τούτοις, οι διανοούμενοι που τάχθηκαν υπέρ του κομμουνισμού, είτε ως οπαδοί, είτε ως συνοδοιπόροι, εξακολούθησαν να τον βλέπουν ως συνδυασμό ανθρωπισμού και τρομοκρατίας, κατά την έκφραση του φιλοσόφου Mer-

81 F. Furet (1995) ο.π. σ. 39.

82 Ο.π. σ. 80.

83 Renzo De Felice (1965) *Mussolini, il rivoluzionario*. Torino: Einaudi, κυρίως το κεφ. XIV. Βλ. και Renzo De Felice (1969) *Le interpretazioni del fascismo*. Bari: Laterza.

84 Furet ο.π. σ. 203-213.

85 Στο ίδιο, ό.π. σ.211.

leau-Ponty⁸⁶. Οι στοχαστές αυτοί αντιμετωπίζουν το πρόβλημα ουσιολογικά, αντιπαραθέτοντας μανιχαϊκά την ανθρωπιστική «ουσία» του κομμουνισμού και την απάνθρωπη «ουσία» του ναζισμού και του φασισμού.

Εκείνο που εντυπωσιάζει στην ουσιολογική προσέγγιση, είναι η απίστευτη ελαφρότητά της. Έτσι, ο Jean-Paul Sartre, άριστος βιρτουόζος του μεταφυσικού ουσιολογισμού, δεν είχε καμία δυσκολία να «αποδείξει» ότι δεν υπήρχαν στρατόπεδα εργασίας στη Σοβιετική Ένωση, εφόσον η έννοια του σοσιαλισμού είναι φιλοσοφικά ασυμβίβαστη με την έννοια του στρατοπέδου εργασίας⁸⁷. Αυτό υποστήριζε το 1950. Αργότερα, όταν η ύπαρξη στρατοπέδων στην ΕΣΣΔ δεν μπορούσε πια να διαψευσθεί, παραδέχθηκε την ύπαρξή τους. Του αποδόθηκε, όμως, η φράση «ne pas désespérer Billancourt», το νόημα της οποίας είναι να αποσιωπάται από τους διανοούμενους η ύπαρξη στρατοπέδων στην ΕΣΣΔ, για να μην απελπίζεται η εργατική τάξη στη Γαλλία⁸⁸. Ο Maurice Merleau-Ponty, από τη δική του μεριά, υποστήριζε ότι δεν πρέπει να ασκείται κριτική στον κομμουνισμό πάνω σε «απομονωμένα γεγονότα», αλλά αυτά να κρίνονται μέσα στο ιδιαίτερο πλαίσιο της ΕΣΣΔ, όπου «η βία και η πανουργία είναι επίσημες πρακτικές»⁸⁹.

Την ύπαρξη στρατοπέδων στη Σοβιετική Ένωση είχαν αρνηθεί με αγανάκτηση επώνυμοι κομμουνιστές διανοούμενοι, όπως ο Pierre Daix που ήταν τότε ακόμα κομμουνιστής και ο Louis Aragon, ο οποίος λίγα χρόνια νωρίτερα είχε συγγράψει... ωδή στη Γκε-Πε-Ού –τη Σοβιετική κομματική-τρομοκρατική αστυνομία– ζητώντας τη συγκρότηση μιας αντίστοιχης οργάνωσης στη Γαλλία⁹⁰.

Η κοινή γνώμη, όμως, πείσθηκε για το αντίθετο πέρα από κάθε αμφιβολία, μετά από δύο πολύκροτες δίκες. Η μία έγινε το 1949, με αφορμή το βιβλίο του Βίκτορ Κραβτσένκο «Επέλεξα την ελευθερία»⁹¹, ενώ η άλλη έγινε ένα χρόνο αργότερα όταν μία διάσημη προσωπικότητα της Γαλλικής Αριστεράς, ο David Rousset, ο οποίος μάλιστα ήταν παλιός τρόφιμος ναζιστικού στρατοπέδου, έγραψε βασιζόμενος σε πολλές μαρτυρίες ότι τέτοια στρατόπεδα υπήρχαν και στη Σοβιετική Ένωση.

Και στις δύο δίκες ήταν καταλυτικής σημασίας η μαρτυρία της πρώην κομ-

86 Maurice Merleau-Ponty (1947) *Humanisme et terreur. Essai sur le problème communiste*. Paris: Gallimard. Ο Merleau-Ponty, από τη δική του μεριά, τονίζει στο *Humanisme et terreur* ότι δεν πρέπει να ασκείται κριτική στον κομμουνισμό πάνω σε «απομονωμένα γεγονότα», αλλά να κρίνονται μέσα στο ιδιαίτερο πλαίσιο της ΕΣΣΔ, όπου «η βία και η πανουργία είναι επίσημες πρακτικές».

87 Βλ. συμβολές του Sartre και του Merleau-Ponty στο *Temps Modernes* Ιαν. 1950.

88 Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Robert Conquest «γιατί θα έπρεπε να θυσιασθεί βουβά ο πληθυσμός των στρατοπέδων για χάρη των Γάλλων εργατών;» Robert Conquest, ο.π. 1968, σ. 678.

89 Merleau-Ponty (1947) *Humanisme et Terreur*.

90 Ο αναγνώστης μπορεί να απολαύσει την ποιητική αυτή δημιουργία του Aragon στη σελ. 327 της *Μαύρης Βίβλου του Κομμουνισμού*.

91 Viktor Kravchenko (1947) *I chose Freedom*. New York: Charles Scribner and Son. Γαλλική μετάφραση (1947): *J'ai choisi la liberté!* Paris: SELF.

μουνίστριας Margarete Buber-Neumann, χήρας του Γερμανού κομμουνιστή ηγέτη Heinz Neumann. Η Margarete Neumann είχε εμπειρία και των δύο ειδών στρατοπέδων και μάλιστα παραδόθηκε από τους Σοβιετικούς στους Γερμανούς, μεταβαίνοντας απευθείας από το σοβιετικό γκουλάγκ στο γερμανικό στρατόπεδο εργασίας το 1940, έξι μήνες μετά την υπογραφή του Γερμανο-Σοβιετικού Συμφώνου⁹².

Μαρτυρίες σαν της Margarete Buber-Neumann αποτελούσαν απόλυτες και αναντίρρητες διαψεύσεις του «θαύματος» στο οποίο πίστευαν οι οπαδοί του κομμουνισμού. Γι' αυτό και πολλοί από τους πιστούς ταλαντεύτηκαν. Μία πίστη όμως μπορεί να μείνει ακλόνητη σε πείσμα των εμπειρικών δεδομένων. Και αυτό συνέβη με πολλούς διανοούμενους στη Γαλλία και αλλού.

Εδώ φτάνουμε στην καρδιά του προβλήματος της ευπιστίας τόσων διανοουμένων και του κυνισμού με τον οποίο χειραγωγήθηκαν από τους κομμουνιστές ηγέτες, που πίστευαν (ορθά, όπως αποδείχθηκε) ότι οι άνθρωποι αυτοί έδιναν απεριόριστη πίστωση στο κομμουνιστικό καθεστώς. Έτσι, όταν ο Στάλιν προγραμμάτισε τη δίκη του Ζινόβιεβ το 1936, οι συνεργάτες του τού είπαν ότι έπρεπε να λάβει υπόψη του την κοινή γνώμη στις Δυτικές χώρες. Ο Στάλιν απάντησε περιφρονητικά: «Θα το καταπιούν!». Και αποδείχθηκε ότι είχε δίκιο. Τέτοια ήταν η αφέλεια και η εθελοτυφλία των δυτικών υποστηρικτών της Σοβιετικής Ένωσης⁹³.

Συνταρακτικές μαρτυρίες, εμπειριστατωμένες έρευνες και δραματικά πολιτικά γεγονότα διέψευδαν επί σειρά ετών με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο την πίστη που είχε ριζώσει όχι μόνο στους οπαδούς του κομμουνισμού, αλλά και σ' εκείνους που ανήκαν στον ευρύτερο χώρο της Αριστεράς ότι τα κομμουνιστικά καθεστώτα, «με όλα τους τα μειονεκτήματα», αποτελούσαν πηγή ελπίδας και εστία απελευθέρωσης για την ανθρωπότητα. Και μόνη αυτή τους η πίστη έδινε μια ηθική υπεροχή στον κομμουνισμό, η οποία ήταν συνυφασμένη με την «ανθρωπιστική» του διάσταση. Και αυτήν την υπεροχή, σε πείσμα των γεγονότων, οι «συνοδοιοπόροι» και πάσης φύσεως συμπαθούντες διανοούμενοι θεωρούσαν δεδομένη.

Πώς μπορεί να δοθεί εξήγηση για την σταθερή αυτή πίστη των ανθρωπιστών διανοουμένων της Αριστεράς; Οποιαδήποτε εξήγηση θα πρέπει να βασιστεί μάλλον στην ιστορία των ιδεολογικών ευαισθησιών στη Δύση και λιγότερο στην αναζήτηση λογικής συγκρότησης των θέσεων που είχαν υποστηρίξει κατά καιρούς.

Ο δυτικός διανοούμενος θέλησε, από τις αρχές του 20ού αιώνα –και συγκεκριμένα από την υπόθεση Ντρέυφους κι έπειτα– να ενεργεί πολιτικά ή θεωρήσε ότι είναι εκ των πραγμάτων μπλεγμένος μέσα στην πολιτική. Αν, επομέ-

92 Βλ. Margarete Buber-Neumann (1949, 2013) *Under Two Dictators: Stalin and Hitler*. London: Penguin. Μαύρη Βίβλος σ. 332.

93 Βλ. Robert Conquest (1968, 1970) σ.668.

νως, δεν αρκείται στην καταγγελία της αδικίας ή στην κατάθεση της αλήθειας, θεωρεί ότι πρέπει να «πολιτικοποιήσει» την σκέψη του και τη δράση του. Έτσι, ο δυτικός διανοούμενος στρατεύεται, δηλαδή δρα ως *homo ideologicus*. Και επειδή συνεχίζει να βλέπει τον εαυτό του ως κληρονόμο του Διαφωτισμού, συνεχιστή της ιδέας της προόδου και της βελτίωσης του κόσμου μέσα από μια παρέμβαση στα κοινωνικά πράγματα, θεωρεί ότι η ταύτιση του με κάτι που ενσαρκώνει το μέλλον ή την υπέρτατη σωτηριολογική επαγγελία για την ανθρωπότητα αποτελεί ένα είδος καντιανής κατηγορικής προσταγής, κατά κάποιο τρόπο. Στρατεύεται, επομένως, στο κομμουνιστικό στρατόπεδο, ή τουλάχιστον υιοθετεί μια «αντι-αντικομμουνιστική» στάση, εντασσόμενος «χαλαρά» στην Αριστερά, νοούμενη ως ευρύτερη κοινότητα σοσιαλιστικής ομοφροσύνης.

Αν πάμε πίσω, στη «χρυσή εποχή» της ιδεολογικής στράτευσης στην Αριστερά των διανοουμένων –με κύρια αναφορά σ' εκείνους που είχαν θεωρητικοποιήσει τη συνοδοιπορία τους με το κομμουνιστικό κόμμα, δηλαδή τους Sartre, Merleau-Ponty, Simone de Beauvoir– θα παρατηρήσουμε μια από πρώτη άποψη ανεξήγητη εμμονή στην συνοδοιπορία αυτή, παρά τις κατά καιρούς ρήξεις με την «ορθόδοξη» πτέρυγα του κομμουνισμού. Ο αντικομμουνισμός καταδικάζεται ως οιονεί φασισμός. Χαρακτηριστική περίπτωση εν προκειμένω αποτελεί ο Σαρτρ, ο οποίος θα φτάσει στο σημείο να γράψει το 1961, πέντε χρόνια μετά τα γεγονότα στην Ουγγαρία και τη ρήξη του με τους σοβιετικούς, αλλά και με το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, ότι «κάθε αντικομμουνιστής είναι σκυλί»⁹⁴. Στη συνείδησή του, το κομμουνιστικό κόμμα, στη Ρωσία όσο και στη Γαλλία, παραμένει ο φορέας της ιστορικής αλλαγής και της προλεταριακής ελπίδας.

Η προσήλωση αυτών των διανοουμένων στο προλεταριάτο ως μοναδικού φορέα της Ιστορίας, και στο κομμουνιστικό κόμμα ως κύριου οργάνου του, ήταν κατά καιρούς απόλυτη. Ακόμα, όμως, και όταν είχαν επιφυλάξεις, ο κομμουνισμός παρέμεινε γι' αυτούς ένας συνδυασμός ανθρωπισμού και τρομοκρατίας. Ήταν αναγκαίο να δεχθεί κανείς το δεύτερο μαζί με το πρώτο, θεωρώντας ότι το ανθρωπιστικό πρόταγμα που περιέχει ο κομμουνισμός –ως τέρμα της ιστορικής διαδικασίας– υπερβαίνει κατά πολύ το τρομοκρατικό στοιχείο που κυριαρχεί σήμερα. Αυτήν την εκτίμηση την βασίζουν, όπως θα φανεί πιο κάτω, σε μια δική τους έμμομη ιδέα, η οποία σχετίζεται με την αποστολή τους όπως την αντιλαμβάνονται⁹⁵.

Το μήνυμα του *Humanisme et terreur* του Merleau-Ponty, που ήταν ένας από τους πολλούς «συνοδοιπόρους» του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, είναι ότι βία υπάρχει τόσο στο καπιταλιστικό, όσο και στο κομμουνιστικό στρατόπεδο, αλλά το τελευταίο περιέχει τα στοιχεία εκείνα που θα το βοηθήσουν να ξεπεράσει το στάδιο της τρομοκρατίας και να εισέλθει στο στάδιο του αν-

94 «Un anticommuniste est un chien, je ne sors pas de là, je n'en sortirai plus jamais». J.-P. Sartre (1961) *Situations IV* Paris: Gallimard

95 Βλ. Michel Winock (1998, 1999) *Le siècle des intellectuels*. Paris; Seuil s. 583, 613-4.

θρωπισμού. Ο κομμουνισμός περιέχει, όπως έγραφε την ίδια εποχή η Simone de Beauvoir, το μέλλον του στην υπέρβασή του⁹⁶. Με την έννοια αυτή, η υλικότητα της υπέρβασης (*transcendance*) πηγαίνει πέρα από την ουτοπία. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο αυτοί οι διανοούμενοι έδιναν απεριόριστη πίστωση στο παρόν, έστω και με τρομοκρατία, εκτελέσεις, βασανιστήρια, δυστυχία και στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας.

Όμως, αυτή η «ηθική πίστωση», από ένα σημείο κι έπειτα δεν μπορούσε πια να δοθεί από τους αριστερούς διανοουμένους στο Σοβιετικό κομμουνισμό, ιδίως μετά από την εισβολή στην Ουγγαρία το 1956 και στην Τσεχοσλοβακία το 1968. Θα ανέμενε κανείς ότι η απογοήτευση με τον σοβιετικό κομμουνισμό, θα τους οδηγούσε σε κάποια «σύμπτυξη» σε μετριοπαθέστερες θέσεις, σοσιαλδημοκρατικές ή φιλελεύθερες. Έγινε το αντίθετο: σκέφθηκαν ότι η «σωτηρία» ασφαλώς θα βρισκόταν στην Κίνα, στο Βιετνάμ, στην Αλβανία ή την Κούβα.

Αυτή η καταφυγή σε «εξωτικές» εκδοχές του σοσιαλισμού δεν ήταν ούτε τυχαία, ούτε αφελής εκ μέρους αυτών των διανοουμένων. Οι χώρες αυτές ήταν λιγότερο ελέγξιμες μορφές ουτοπικής-μυθολογικής πίστης. Ακριβέστερα: χρησίμευαν ως αντικείμενα προβολής της ιδεολογικοποιημένης πραγματικότητας, η οποία απαιτούσε υψηλότερο βαθμό αφαίρεσης. Η αποδοχή τους χρειαζόταν πιο αφηρημένη σκέψη, περισσότερη εξάρτηση από τις νοητικές κατασκευές των ίδιων αυτών διανοουμένων. Και οι κατασκευές αυτές ήταν «ανοσοποιημένες» στους εμπειρικούς ελέγχους. Το «εξωτικό» παρόν ταίριαζε με το μακρινό και άπιαστο μέλλον και κυρίως με τον κόσμο αφαιρέσεων που βρίσκονται πέρα από τον «χυδαίο» εμπειρισμό (με τα ελέγξιμα δεδομένα του).

Ο ίδιος αυτός «εξωτισμός» είχε εμπνεύσει και βολέψει στο παρελθόν τους «προοδευτικούς» συγγραφείς σε σχέση με τη Σοβιετική Ένωση, έτσι όπως περιγράφεται από τον Arthur Koestler στο *Yogi and the Commissar* (1945), εφόσον φαινόταν «αρκετά μακρινή ώστε να αφήνει τη φαντασία ελεύθερη»⁹⁷. Το «πρόταγμα» του κομμουνισμού φαινόταν μακρινότερο, πιο άπιαστο, πιο αφηρημένο και τελειότερο ως εκ τούτου, δίνοντας στο διανοούμενο την ευκαιρία να γίνει για μια φορά ακόμα, πρωθιερέας μιας ιδεολογικής κοινότητας, η οποία πίστευε σε κάτι που θα δικαιωνόταν στο μέλλον. Όσο λιγότερη σχέση είχε με το παρόν και με το οικείο, τόσο πιο πολύ δικαιωνόταν η πίστη σ' αυτήν. Και αυτός ο ανορθολογικός ισχυρισμός, προβαλλόταν ως η τελευταία λέξη του προοδευτικού ορθολογισμού, επειδή ταυτιζόταν με το «μέλλον της ανθρωπότητας», το «πρόταγμα» μέσα από το οποίο ο άνθρωπος υπερέβαινε τον εαυτό του ως παρόν και «περιστασιακότητα»!⁹⁸

96 Simone de Beauvoir (1947) *Pour une morale de l'ambiguïté*. Paris: Gallimard. σ. 142-43, 160-61.

97 Βλ. David Caute (1973) *The Fellow-Travelers. A Postscript to the Enlightenment*. London: Weidenfeld and Nicolson. Ο Caute γράφει (σ. 3) ότι μια αιτία για τον εντυπωσιασμό των διανοουμένων με τη Ρωσία, την Κίνα κλπ ήταν ακριβώς η «δραματική υπανάπτυξη» που παρείχε την *tabula rasa* για οποιοδήποτε ορθολογικό πειραματισμό και σχεδιασμό.

98 Simone de Beauvoir (1947) ό.π. σ. 38-43, 160-61.

Από αυτά συνάγεται η αλληλουχία μεταξύ ουτοπισμού και ολοκληρωτισμού. Τα ολοκληρωτικά κομμουνιστικά καθεστώτα αναγνωρίζουν την ουτοπία ως «πραγματικότητα», ενώ ο στρατευμένος διανοούμενος, προβάλλοντας μια ουτοπική σκέψη και προτάσσοντας την ιδεολογικοποιημένη πραγματικότητα ως πηγή αλήθειας στη θέση της αντικειμενικής πραγματικότητας, νομιμοποιεί τα καθεστώτα αυτά στη συνείδηση πολλών ανθρώπων. Για τους διανοούμενους αυτούς, η διατήρηση των κομμουνιστικών καθεστώτων πρόσφερε ένα *αντιστήριγμα υπαρκτότητας* στο όραμα του κομμουνισμού ως απώτερου ιδανικού. Χωρίς αυτά, το όραμα δεν έχει κανένα αντίκρισμα –έστω και με «ελαττώματα». Επιπλέον, τα «ελαττώματα» αυτά, εμφανίζονται σήμερα στο πραγματικό τους μέγεθος. Και το «όραμα» αποδεικνύεται όχι πλέον συμπαθής, πλην όμως μη ρεαλιστική φαντασίωση, αλλά εφιαλτική και τερατώδης χίμαιρα, με σωρούς πτωμάτων στα οποία ανέρχονται τα θύματά της...

9. Ουτοπία και ολοκληρωτισμός

Ακόμα, όμως και στις περιπτώσεις –οι οποίες πλήθυναν, τα τελευταία χρόνια– διανοουμένων της Αριστεράς εν ευρεία εννοία που απέρριπταν το «ορθόδοξο» πρότυπο του μαρξισμού και απέρριπταν τον «υπαρκτό σοσιαλισμό» ως παραμόρφωση του «πραγματικού» σοσιαλισμού τον οποίο οι ίδιοι επαγγέλλονταν, πολλοί είναι εκείνοι που αρνούνται να καταδικάσουν τον κομμουνισμό ως εγκληματικό, ακόμα και μετά τις αποκαλύψεις που δείχνουν την πραγματική φύση των καθεστώτων στο κομμουνιστικό στρατόπεδο. Οι αποκαλύψεις αυτές απορρίφθηκαν ή αγνοήθηκαν από πολλούς πνευματικούς ανθρώπους στη Δύση, που είχαν εκτιμήσει ότι αυτά αποτελούσαν ενσάρκωση ή έστω στρεβλή εφαρμογή της κομμουνιστικής ουτοπίας.

Πώς εξηγείται αυτή η στάση, η οποία συνδέεται άμεσα με τις ακραίες αντιδράσεις από αυτούς τους κύκλους που εκδηλώθηκαν για τη δημοσίευση της *Μαύρης Βίβλου*; Ο λόγος για τις αντιδράσεις αυτές οφείλεται σε κάτι ριζικότερο που θέτει σε αμφισβήτηση η δημοσίευση της *Μαύρης Βίβλου*, και αυτό είναι η *ιδέα της στράτευσης των διανοουμένων υπέρ της επανάστασης*, την οποία πρόβαλε κυρίως ο J-P. Sartre. Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, ο διανοούμενος δεν πρέπει να φυγομαχήσει, ευρισκόμενος σε μια κατάσταση που είναι εξ αντικειμένου εμπόλεμη. Ζητείται από τον πνευματικό άνθρωπο να αγωνιστεί με τον δικό του τρόπο και να συμβάλει στον αγώνα για τη δημιουργία ενός καινούργιου κόσμου.

Τι σημαίνει, όμως, το αίτημα για στράτευση του διανοουμένου; Σημαίνει κάτι περισσότερο από την υπεράσπιση της αλήθειας και του δίκιου γενικά, όπως ήταν οι περιπτώσεις του Émile Zola και του George Orwell. Αυτό το «κάτι περισσότερο» σημαίνει στην πραγματικότητα *κάτι που μπορεί να είναι διαφορετικό από την κοινώς νοούμενη αλήθεια και το κοινώς νοούμενο δίκιο*. Μπορεί να είναι η αποσιώπηση της αλήθειας, ή η αδιαφορία για το δίκιο, ορισμένες φορές,

για χάρη ενός ανώτερου σκοπού, που είναι η παγκόσμια επανάσταση. Με άλλα λόγια, ζητείται από τον διανοούμενο, μέσα από τη στράτευσή του, να υπηρετήσει έναν σκοπό που εντάσσεται σε μια πίστη, την οποία υιοθετεί ως υπέρτατη αλήθεια. Η «πιστοκρατική» (φιντεϊστική) αυτή ταύτιση του διανοούμενου με μια «κοινότητα εν πίστει» του δίνει τη δυνατότητα να γίνει λειτουργός της και πρωθιερέας της. Παύει, όμως, τότε να είναι διανοούμενος με την αρχική επαγγελία που διέκρινε τον τελευταίο, να υπηρετεί πριν απ' όλα την αλήθεια και το δίκιο.

Όλα αυτά γίνονται στο όνομα της ουτοπίας. Από πρώτη άποψη αυτό φαίνεται ανεκτό, ίσως και συμπαθές. Μια ουτοπική φαντασίωση, και στη χειρότερη ακόμα περίπτωση είναι μια αβλαβής αυταπάτη. Δεν φταίει ο πνευματικός άνθρωπος αν ξεγελάστηκε από αυτήν. Αν τελικά το όραμα έκρυβε πίσω του τη φρίκη, αν η ουτοπία τελικά αποδείχθηκε δυστοπία της χειρότερης μορφής, η αφαίρεση παραμένει άθικτη και μαζί της και η έμπνευση του οραματιστή-διανοούμενου.

Αν εξετάσει κανείς τα πράγματα πιο προσεκτικά, θα διαπιστώσει ότι η συνείδηση του ουτοπιστή δεν είναι τόσο αθώα. Ο διανοούμενος ζητεί να έχουν αντίκρισμα οι ιδέες που γεννά ή επεξεργάζεται. Θα ήθελε να συμπίπτει το ιδεατό με το πραγματικό. Αν αυτό δεν συμβαίνει, τότε το πρώτο επικρατεί του δεύτερου.

Ο βολονταρισμός στον οποίο αναφέρθηκα πιο πάνω, και που παράγει πτώματα στο διάβα του στα κομμουνιστικά καθεστώτα, εδώ αποκαθιστά το δόγμα εις βάρος των αντικειμενικών δεδομένων, όταν αυτά δεν συμπίπτουν με την ιδεατή πραγματικότητα. Αυτό είναι που συνιστά τον «πειρασμό του ολοκληρωτισμού», κατά τον J-F. Revel: η δυνατότητα «απορρόφησης» του πραγματικού από το ιδεατό όταν υπάρχει αντινομία μεταξύ τους⁹⁹. Και αυτή η δυνατότητα μεταβάλλεται σε «ηθικό καθήκον» στο πλαίσιο της στράτευσης. Αυτός ο «συλλογικός σολιψισμός», όπως λέει ο Kolakowski, παρατηρεί τον κόσμο ολόκληρο σαν να είναι αποτέλεσμα της κοινωνικής πρακτικής¹⁰⁰.

Η στάση αυτή νομιμοποιείται, μέσα από μια μεταθεωρητική αρχή που δικαιώνει την ιδεολογία και την ουτοπία έναντι της αντικειμενικής πραγματικότητας¹⁰¹. Η αρχή αυτή ισοδυναμεί με την κυριαρχία της επίσημης, ουτοπικής και ιδεολογικοποιημένης πραγματικότητας έναντι της εμπειρικής, καθημερινής πραγματικότητας στα κομμουνιστικά καθεστώτα. Οι άνθρωποι που ζούσαν κάτω από αυτά τα καθεστώτα εφάρμοσαν μια πρακτική «διπλής πίστης» ή «διπλής αλήθειας» (*duoeverye*). Η τήρηση αυτής της αρχής σήμαινε την αναγκα-

99 Βλ. J-F. Revel (1976) *La tentation totalitaire*. Paris: Robert Laffont και (2000) *La grande parade*. Paris: Plon σ.11.

100 L. Kolakowski (1978) *Main Currents in Marxism*. New York: Oxford University Press. τ.3 σ.238.

101 «Τόσο το χειρότερο για τα αντικειμενικά δεδομένα!». Αυτή είναι η φόρμουλα του G.Lukacs για την αντιμετώπιση της αντινομίας μεταξύ πραγματικότητας και προγράμματος δράσης υπαγορευμένης από την ιδεολογία. βλ. L.Kolakowski ο.π. σ. 265.

στική υποταγή της εμπειρικής πραγματικότητας στην ιδεολογική: αυτό είναι το ίδιο του ολοκληρωτισμού. Ζητεί να αναγνωρισθεί ως αλήθεια η ουτοπία, η οποία ανακηρύσσεται επίσημα ως ισχύουσα. Η πραγματικότητα της ιδεολογίας εκτοπίζει πολιτικά την εμπειρική πραγματικότητα.

Όταν λοιπόν ο διανοούμενος αποφασίζει να στρατευθεί, αποφασίζει συγχρόνως να παίξει έναν ιδεολογικό ρόλο που είναι ολοκληρωτικός, εφόσον ο ρόλος που αναλαμβάνει είναι να ιδεολογικοποιήσει την πραγματικότητα, ώστε να κυριαρχήσει επί της εμπειρικής πραγματικότητας. Στράτευση εκ μέρους του διανοούμενου, σημαίνει ότι συμμετέχει στο γενικότερο πρόγραμμα που ιδεολογικοποιεί την πραγματικότητα, με σκοπό να την μεταβάλλει. Η ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας που πραγματοποιείται στο επίπεδο της πνευματικής δημιουργίας από τον διανοούμενο, αντιστοιχεί στην ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας που επικρατεί στο κομμουνιστικό καθεστώς. Η φρίκη και το έγκλημα βρίσκονται ήδη μέσα στο ουτοπικό όραμα. Και ο διανοούμενος, από τη στιγμή που αποφασίζει να στρατευθεί, παύει να είναι αθώος. Παίζει με την πολιτική και δυνάμει με το έγκλημα και έχει ως πολιτικό του ομόλογο οποιονδήποτε αναλαμβάνει καταπιεστικό ρόλο στην ιδεολογικοποιημένη πραγματικότητα που ισχύει στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού».

Η σύνδεση της ιδεολογικοποιημένης πραγματικότητας με τον ολοκληρωτισμό γίνεται ακόμα πιο φανερή και ανάγλυφη αν εξετάσει κανείς τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσε στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και κυρίως στη Σοβιετική Ένωση, για την οποία έχουμε μεγαλύτερη ιστορική πείρα. Η ιδεολογικοποίηση της αλήθειας έχει άμεση σχέση με την υποταγή της στο κομμουνιστικό κόμμα και στη θέλησή του, άρα με τον βολонταρισμό που τόσο πολύ προσέλκυσε τους διανοούμενους οι οποίοι προσχώρησαν στα κομμουνιστικά κόμματα ή συμπορεύτηκαν μαζί τους¹⁰². Ο βολонταρισμός αυτός επιστρατεύεται για να επιβληθεί το Κόμμα σε όσους αντιστέκονται. Το να γίνει δεκτό το επίσημο ψεύδος –η «κομματική αλήθεια»– ήταν θεμιτό, εφόσον η ιδεολογική πραγματικότητα την οποία πρόβαλλε δεν γινόταν αποδεκτή από τους «εχθρούς του λαού»¹⁰³.

Το κομμουνιστικό πολιτικό πρόγραμμα είναι εξ αρχής βολонταριστικό. Από το 1917, η ηγεσία της πρώτης κομμουνιστικής επανάστασης στην Ιστορία είχε αποφασίσει ότι θα δημιουργούσε τεχνητά τις συνθήκες εκβιομηχάνισης που ήταν απαραίτητες για να μπορέσει να οικοδομηθεί ο σοσιαλισμός, κατά τον Μαρξ, και έπειτα θα επέστρεφε στην πορεία που είχε προβλέψει ο τελευταίος και θα εξασφάλιζε τη δημοκρατία και την ελευθερία. Όμως η τρομοκρατία που

102 Ο Claude Lefort γράφει ότι οι αριστεροί διανοούμενοι στη δική του εμπειρία είχαν προσελκυσθεί από τη δύναμη και τον αδίστακτο χαρακτήρα του κομμουνιστικού κόμματος και ότι αυτό που ήταν ακόμα πιο εντυπωσιακό ήταν η αποφασιστικότητά του στη χρήση της φυσικής βίας. Βλ. Claude Lefort (1999) *La complication*. Paris: Fayard σ.5. Ο ιστορικός Emmanuel Leroy-Ladurie ομολογεί το ίδιο για τον εαυτό του.

103 R. Conquest ο.π. σ.209.

επιβλήθηκε για να δημιουργηθούν οι συνθήκες εκβιομηχάνισης, αυτοσταθεροποιήθηκε. Η κομματική αποφασιστικότητα, με την ενίσχυση της γιγαντιαίας κρατικής μηχανής εξασφάλισε ότι καμία δύναμη στο εσωτερικό της χώρας δεν θα αντιστεκόταν σ' αυτό, από τη στιγμή που δεν λογαριάζονταν οι θυσίες: οι ανθρώπινες ζωές, ατομικά ή συλλογικά είχαν «μηδενικό κόστος». Το «συνολικό βάρος του κράτους» ζητούσε ο Στάλιν να χρησιμοποιήσει ως μέσο πίεσης, αν χρειαζόταν για να καμφθεί έστω και ένα άτομο¹⁰⁴.

Αυτό που ονομάστηκε «σταλινισμός», δεν ήταν το αποτέλεσμα ενός ιστορικά τυχαίου γεγονότος που συνδέεται με την προσωπικότητα του Ιωσήφ Στάλιν. Ήταν απόρροια του βολονταρισμού του κομμουνισμού και της «κάθετης» οργάνωσης της εξουσίας, χωρίς «οριζόντιες» διεξόδους που παρέχει η ελευθερία. Η κάθετη οργάνωση σημαίνει ότι κάθε οικονομικό ή κοινωνικό πρόβλημα ανάγεται σε πολιτικό πρόβλημα που μόνο η εξουσία μπορεί να το λύσει, με αποτέλεσμα όλα να αποφασίζονται κεντρικά και να μη λαμβάνεται υπόψη το κόστος μιας απόφασης, διότι το κόστος έχει σημασία μόνο όταν γίνεται συναλλαγή, συμφωνία μεταξύ ίσων, σε «οριζόντια» και όχι σε «κάθετη» σχέση που είναι πάντα σχέση εξουσίας και ιεραρχίας. Από την άλλη μεριά, η πολιτικοποίηση κάθε θέματος όταν το κομμουνιστικό κόμμα βρίσκεται στην εξουσία, σημαίνει ότι η επιβολή της θέλησής του θα είναι πάντα αμείλικτη και βίαιη.

Ο κομμουνισμός είναι δεμένος με τη βία στην πράξη, αλλά και στη θεωρία. Είναι μύθος ότι ο Στάλιν εισήγαγε τη χρήση μαζικής βίας στην κομμουνιστική πρακτική. Ο Στάλιν εφάρμοσε πιστά το πρόγραμμα του Λένιν, όπως θα φανεί σ' αυτό που ακολουθεί.

10. Λενινισμός, Σταλινισμός και Ιακωβινισμός

Η εισαγωγή της χρήσης της βίας στην πολιτική, ως θεωρητική καινοτομία στον κατά τα άλλα δημοκρατικό λόγο του μαρξισμού, αν μεταφραστούν τα ιδεολογήματά του σε όρους στρατηγικής και τακτικής (πράγμα που δεν παρέλειψε να κάνει ο Λένιν, κατά τον πιο ανενδοίαστο τρόπο), ανάγεται σε πρόταση κατάληψης της εξουσίας και επιβολής ενός επαναστατικού προγράμματος, το οποίο δεν αντιμετώπιζε ηθικούς ή πολιτικούς φραγμούς στην χρήση βίας σε μαζική κλίμακα κατά την άσκηση της εξουσιαστικής του βούλησης. Το επιχειρούμενο «πρόταγμα» ήταν τέτοιο, που δεν επέτρεπε ενδοιασμούς και περιορισμούς.

Ο σταλινισμός μπορεί να ερμηνευθεί ως η υιοθέτηση αυτής της πρότασης και αυτού του προγράμματος. Με αυτήν την έννοια, ο σταλινισμός είναι η συνέχεια του λενινισμού. Διαφέρει μόνο στο ότι στράφηκε η τρομακτική μηχανή που είχε στήσει το καθεστώς και εναντίον προβεβλημένων Μπολσεβίκων¹⁰⁵. Οι

104 R. Conquest ο.π σ. 144. Πρόκειται για τον Κάμενεβ, που δεν ενέδιδε στις πιέσεις του ανακριτή του.

105 Leszek Kolakowski (1978, 1981) *Main Currents of Marxism*. Vol. 3 *The Breakdown*. New York: Oxford University Press. σελ.3.

τελευταίοι δεν ανέμεναν ότι ο τρόπος δράσης που είχαν αποδεχθεί μαζί με τη λενινιστική κληρονομιά θα στρεφόταν και εναντίον τους. Όταν αυτό συνέβη μετά το 1926, και κυρίως κατά τη διάρκεια της «μεγάλης τρομοκρατίας, την πενταετία 1934–1939, ήταν αργά γι' αυτούς.

Πολλοί διαμαρτυρήθηκαν, και κυρίως ο Τρότσκι που θεώρησε τον σταλινισμό προδοσία του λενινισμού. Όμως, τόσο ο Τρότσκι, όσο και οι άλλοι ηγέτες είχαν εγκληματήσει στην επαναστατική, καθώς και στη μετεπαναστατική περίοδο, με πρόσχημα ότι οικοδομούσαν ένα καινούργιο κόσμο. Στο όνομα αυτού του «προτάγματος», η χωρίς ηθικά όρια άσκηση της εξουσίας, η μαζική βία και τρομοκρατία ήταν επιτρεπτή και ανεκτή. Ο ίδιος ο Τρότσκι υπερασπίζεται αυτήν την ηθική σε ένα από τα γνωστότερα θεωρητικά του κείμενα ¹⁰⁶.

Αν όμως απογυμνωθεί αυτό το «πρόταγμα» από τα ιδεολογήματα με τα οποία είναι επενδεδυμένο, προκύπτει ένα απλό πρόγραμμα δράσης, το οποίο ανάγεται σε μια αρκετά πρωτόγονη αντίληψη της πολιτικής ως «παιγνίου μηδενικού αθροίσματος», όπου ο μακιαβελικός Ηγεμόνας κερδίζει εξουδετερώνοντας τους αντιπάλους του βασιζόμενος στην ευπιστία τους. Ο Στάλιν επικράτησε εκτείνοντας τη χρήση αυτής της μεθόδου δράσης και προς τους επίσης μακιαβελικούς συνεργάτες του.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να τονιστεί η πιστότητα του Στάλιν στις λενινιστικές αρχές. Όσον αφορά τη χρήση της βίας, ο Λένιν στις «Δύο τακτικές της σοσιαλδημοκρατίας στη δημοκρατική επανάσταση», (1905) είχε γράψει ότι «τα μεγάλα προβλήματα της πολιτικής ελευθερίας και της ταξικής πάλης λύνονται σε τελευταία ανάλυση μόνο με τη βία (*tol'ko sila*)¹⁰⁷. Η φράση αυτή είναι πασίγνωστη. Όμως, και η θέση που υποστηρίζει στο μεγάλο κλασικό του έργο «Κράτος και επανάσταση» (1917), είναι ότι ο μηχανισμός του αστικού κράτους πρέπει να καταστραφεί ολοσχερώς, ότι η επανάσταση είναι μια τέχνη και η επαναστατική κατάκτηση της εξουσίας ανάγεται σε μια πολιτικο-στρατιωτική επιχείρηση.

Βέβαια, η σχέση του Λένιν με τη βία δεν θα πρέπει να αναζητηθεί μόνο στο θεωρητικό αλλά και στο πρακτικό πεδίο. Ο ίδιος ο μαρξισμός νοείται από δύο επιφανείς μαρξιστές φιλοσόφους του 20ού αιώνα ως «φιλοσοφία της πράξης» και ως «θεωρητική πρακτική»¹⁰⁸. Στην πολιτική του πρακτική, ο Λένιν είναι το ίδιο αδίστακτος με τον Στάλιν. Αυτό φαίνεται από τα νέα στοιχεία που φέρνει στο φως η *Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού*, αλλά και άλλες δημοσιεύσεις που

106 Leon Trotsky (1942) *Their Morals and Ours*. New York: Basic Books.

107 Β.Ι. Λένιν *Απαντα* (ρωσ. έκδοση 1971) τομ. 11 σελ. 18.

108 Είναι γνωστό ότι ο Γάλλος φιλόσοφος Louis Althusser χρησιμοποιούσε την έκφραση για να περιγράψει το ρόλο της θεωρίας στην υπηρεσία της πράξης στη μαρξιστική προοπτική. Βλ. L. Althusser (1965) *Pour Marx* Paris: Maspero. Επίσης, ο Ιταλός μαρξιστής και από τους ιδρυτές του ιταλικού κομμουνιστικού κόμματος, Antonio Gramsci χρησιμοποιούσε την έκφραση *filosofia della praxis*, εννοώντας τον μαρξισμό. Βλ. Antonio Gramsci (1975) *Quaderni del carcere*. (edizione critica) Torino: Einaudi. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Gramsci θεωρούσε ότι το επαναστατικό έργο του Λένιν που ανήγαγε το ρωσικό προλεταριάτο σε «ηγεμονική δύναμη» αποτελούσε ένα σημαντικό φιλοσοφικό γεγονός. (1975) ο.π. σ. 465, 886 και 1250.

στηρίζονται στα αρχεία της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Τα αρχεία αυτά μελέτησε ο Richard Pipes, ένας από τους σημαντικότερους ιστορικούς ερευνητές της σύγχρονης ρωσικής ιστορίας¹⁰⁹. Ορισμένα τέτοια δείγματα γραφής της ροπής του Λένιν προς τη χρήση εγκληματικής και μαζικής βίας έχουμε και από το ήδη δημοσιευμένο μέρος των έργων του, που περιλαμβάνει διαταγές-τηλεγραφήματα-γράμματα προς τους υποτελείς του, με εντολές ή παραινήσεις για μέτρα τρομοκρατικά εναντίον «κουλάκων», «ταξικών εχθρών» και «εχθρών του λαού»¹¹⁰.

Η έννοια του «εχθρού του λαού» ή «εσωτερικού εχθρού» χρησιμοποιείται συχνά από τον Λένιν. Η έκφραση δεν είναι τυχαία και έχει σχέση με τον «ιακωβινισμό» του, την σωτηριολογική αποστολή που δίνει στον εαυτό της μια ομάδα αυτόκλητων φορέων ιστορικής πρωτοβουλίας, όπως οι αρχικοί Ιακωβίνοι της Γαλλικής Επανάστασης οι οποίοι του χρησίμευσαν ως υπόδειγμα. Για να πετύχουν τους επαναστατικούς τους σκοπούς, δρουν πάνω σε ένα κυρίαρχο σώμα που είναι το «καθεαυτό» κοινωνικό σώμα: οι οπαδοί τους, οι «πατριώτες», οι ευσυνειδητοί πολίτες. Οτιδήποτε βρίσκεται έξω από αυτό το σώμα είναι εχθρικό προς την Πολιτεία, όπως έλεγε ο Saint-Just¹¹¹.

Την έκφραση «εχθρός του λαού» χρησιμοποιούσε και ο Ροβεσπιέρος¹¹², αλλά και ο Λένιν αργότερα¹¹³. Ο «εχθρός του λαού» είναι το ξένο σώμα από το

109 Richard Pipes (1996) *The Unknown Lenin*. New Haven: Yale University Press.

110 Ήδη από το 1906 ο Λένιν μιλάει για την ανάγκη βίαιης εξέγερσης, χρήσης μέτρων χωρίς οίκτο κατά του ταξικού εχθρού, (29 Αυγούστου 1906 «Τα διδάγματα της εξέγερσης της Μόσχας». Λένιν (1972) Άπαντα. (ρωσ. Εκδ.) τ.13 σ. 369-70. Στη διάρκεια της Ρωσικής Επανάστασης δύο τηλεγραφήματα προς την Evgenia Bosch τον Αύγουστο του 1918 δημοσιεύονται στα Άπαντα, τομ. 50 (1975). Το πρώτο εστάλη στις 9 Αυγούστου 1918 προς την Εκτελεστική Επιτροπή της Επαρχίας Πένζα, όπου ζητεί «να εφαρμοστεί αλύπητη μαζική τρομοκρατία (provesti bespashadnii massoviy terròr) κατά κουλάκων, παπάδων, και λευκών φυλάκων» (σ.143-440). Το άλλο τηλεγράφημα απευθύνεται προς την Bosch στις 12 Αυγούστου 1918 και ζητάει λογαριασμό για την καταστολή της εξέγερσης των κουλάκων. «Δεν πιστεύω να δείξατε ολιγωρία ή αδυναμία στην καταστολή αυτή» (σ.148). Ο Richard Pipes (ο.π.) σ. 50 δημοσιεύει και άλλο τηλεγράφημα σε σχέση με τον πόλεμο στην περιοχή Περμ-Πένζα όπου ο Λένιν ζητάει να κρεμάσουν όχι λιγότερο από πενήντα κουλάκους, επισημαίνοντας ότι πρέπει να τους δει ο λαός κρεμασμένους και προσθέτει: «Ενεργήστε με τέτοιο τρόπο που ο λαός από πολλή μεγάλη απόσταση (εκατοντάδες βέρστια) να μπορεί να βλέπει, να τρέμει, να γνωρίζει και να κραυγάζει: 'πνίγουν μέχρι θανάτου τους κουλάκους που πίνουν το αίμα μας'». Πέρα από την υστερική προσήλωση του Λένιν στη βία –χαρακτηριστική του μισανθρωπισμού του– τα αποσπάσματα αυτά δείχνουν ότι στη Ρωσία ο κομμουνισμός ήταν εγκληματικός από την αρχή και ότι δεν «χάλασε στο δρόμο» επειδή είχε την «ατυχία» να υποστεί την ηγεσία του Στάλιν. Άλλωστε, ο τονισμός της εγκληματικότητας του Στάλιν κρύβει την εγκληματικότητα του Λένιν, όπως τονίζουν ο Ήλιος Γιαννακάκης και ο Pierre Rigoulot στο *Un pape dans l'Histoire* (1998) Paris: Laffont σ. 181.

111 Louis-Antoine-Léon Saint-Just: «Rapport sur la nécessité de déclarer le gouvernement révolutionnaire jusqu' à la paix». Αναφέρεται στο J.L. Talmon (1952, 1961) *The Origins of Totalitarian Democracy*. London: Heinemann σ.112.

112 Maximilien de Robespierre "Discours du 18 pluviôse (5.2.) 1794. Στο Robespierre (1780-1794) *Oeuvres Choiesies*. 3 τόμοι. Paris: Editions Sociales 1956-59. T.3 σ. 118 και 122.

113 V.I. Lenin *Prauda* 20 –6-1917 «Ο vragakh naroda» («Πάνω στους εχθρούς του λαού»). Άπαντα. (ρωσ. Εκδ. 1973) τ. 32 σ.306-7. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Λένιν στο άρθρο του αυτό αναφέρεται ειδικά στους Γάλλους Ιακωβίνους. Ο Λένιν διατήρησε την «ιακωβινική» του επαγγελία έως το τέλος της ζωής του. Και η έννοια της «δημοκρατίας» που υιοθετούσε ήταν ολοκληρωτική-ιακωβινική, και αυτό πολύ πριν από τη Ρωσική επανάσταση, ήδη από το Γ' Συνέδριο του Κόμματος των Μπολσεβίκων το 1905, όταν ανακοίνωσε τη θεωρία του για την «δημοκρατική δικτατορία(!) του προλεταριάτου και της αγροτιάς». Λένιν ο.π. τ.10 σ.128 και 138-39.

οποίο κινδυνεύει το υπόλοιπο, υγιές σώμα της κοινωνίας. Δεν είναι άξιο οίκτου ή σεβασμού. Είναι επομένως απόλυτα φυσιολογικό, μέσα σ' αυτή την προοπτική, να θεωρήσει ο ιακωβίνος επαναστάτης οποιονδήποτε πολιτικό αντίπαλο ως «ζωύφιο», «παράσιτο» ή «βλαβερό έντομο», όπως συνέβη τον Ιανουάριο του 1918, όταν δημοσιεύθηκε το διάταγμα για την «κάθαρση της ρωσικής γης από τα βλαβερά έντομα»¹¹⁴. Τον ίδιο καιρό, δηλαδή τρεις μήνες πριν αρχίσει ο εμφύλιος πόλεμος στη Ρωσία, ο Λένιν ζητεί δημόσια από την Τσεκά την «επί τόπου εκτέλεση ενός στους δέκα από εκείνους που συλλαμβάνονται να τεμπελιάζουν», επίσης, λίγο αργότερα, την εκκαθάριση μιας ολόκληρης σειράς «παρασίτων»¹¹⁵.

Το πιο σημαντικό στις οδηγίες του Λένιν είναι το καθαρά τρομοκρατικό στοιχείο που περιέχεται σ' αυτές τις οδηγίες του Λένιν, που συνίσταται όχι στην αναζήτηση ατομικής ενοχής, αλλά στην απόφαση εξόντωσης ορισμένων κατηγοριών πολιτών. Όπως έγραφε ο Λετονός Μπολσεβίκος Μ.Υ. Latsis: «Δεν διεξάγουμε πόλεμο εναντίον ατόμων. Εξοντώνουμε την τάξη των αστών. Δεν εξετάζουμε μαρτυρίες για συγκεκριμένες ενοχές αστών... Αυτή είναι η ουσία της Κόκκινης Τρομοκρατίας»¹¹⁶. Τα θύματα επιλέχτηκαν με βάση κομματικά καθορισμένες κατηγοριοποιήσεις.

Η Ιστορία γράφτηκε στη συνέχεια με αφετηρία αυτές τις κατηγοριοποιήσεις¹¹⁷. Ένα από τα πολλά παραδείγματα τέτοιας ιστορίας είναι η κατά τα άλλα εμβριθής μελέτη¹¹⁸ του Charles Bettelheim πάνω στην ιστορία των ταξικών αγώνων στην ΕΣΣΔ. Ο συγγραφέας κατορθώνει σε δύο τόμους που υπερβαίνουν τις 1.000 σελίδες συνολικά να περιγράψει μια από τις πιο αιματηρές περιόδους της ιστορίας με όρους που αποσιωπούν τις εκτελέσεις, τα γκουλάγκ και όλο τον καταπιεστικό μηχανισμό που έστησε το σοβιετικό κράτος την εποχή εκείνη. Μπορεί κανείς να εικάσει την αντίσταση των χωρικών της Ρωσίας σ' αυτή την τάξη πραγμάτων τον πρώτο καιρό της εξουσίας των Σοβιέτ από εκφράσεις όπως «η εξέλιξη των αντιφάσεων ανάμεσα στη Σοβιετική εξουσία και την αγροτιά»¹¹⁹. Μια νύξη στις εκκαθαρίσεις γίνεται στον 2ο τόμο (σ. 421–5) στο πλαίσιο της συζήτησης που έγινε στην Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΣΕ για τη σκοπιμότητά τους, χωρίς να περιγράφεται αυτή η εκκαθάριση, χωρίς να γίνεται αναφορά στον αριθμό των θυμάτων κλπ. Οποιαδήποτε αναφορά σε καταπιεστικά μέτρα, είναι δεόντως συγκεκαλυμμένη από εκφράσεις όπως «επιτάχυνση της κολεκτιβοποίησης», «εξασφάλιση χαμηλών τιμών για γεωργικά προϊόντα

114 Αναφέρεται από τον Α. Solzhenitsyn στο (1974) *The Gulag Archipelago*. London: Penguin τ. 1, σελ 28. Βλ. επίσης Paul Johnson (1983,1996) *Modern Times*. London: Phoenix σ. 70.

115 Αναφέρεται στο Paul Johnson (1983,1996) ο.π. σ. 69.

116 Στο ίδιο σ. 71.

117 Αναφέρεται στο Paul Johnson (1983,1996) ο.π. σ. 69.

118 Βλ. Charles Bettelheim (1974 & 1977) *Les luttes de classes en URSS*. 2 τόμοι, 1917-23 και 1923-30. Paris: Seuil-Maspero.

119 τ. 1, σελ. 316.

με πολιτικά μέσα», «καταφυγή σε μέτρα εξαναγκασμού» και άλλες σεμνότευφες εκφράσεις που περιγράφουν τα φρικαλέα μέσα επιβολής της αναγκαστικής κολεκτιβοποίησης. Αυτός ήταν ο χαρακτηριστικός τρόπος των γεγονότων εκ μέρους ορισμένων μαρξιστών μελετητών της εποχής εκείνης.

11. «Za tchto?» – «Για ποιο λόγο;»

Το τελευταίο κεφάλαιο της *Μαύρης Βίβλου* έχει τίτλο «Γιατί;». Είναι και η τελευταία φράση του Γιάκοβ Λίβσιτς, παλιού Μπολσεβίκου όταν οδηγήθηκε στο απόσπασμα στις 30 Ιανουαρίου 1937: «Za tchto?» – «Για ποιο λόγο;» Και ο Robert Conquest δίνει τη δική του απάντηση: για να μην υπάρχει καμία δυνατότητα αντίστασης στον Στάλιν¹²⁰. Αν, όμως, το πρόβλημα δεν βρίσκεται τόσο στην προσωπικότητα του τελευταίου, αλλά στον χαρακτήρα του καθεστώτος, μια εναλλακτική απάντηση είναι: γιατί καμία δυνατότητα αντίστασης ή αντίρρησης δεν είναι ανεκτή, όταν η έννοια του κόστους (σε χρόνο, χρήμα, κόπους και κυρίως ανθρώπινες ζωές) δεν μπαίνει στον λογαριασμό των αποφάσεων και όταν μια κυρίαρχη ιδεολογία μπορεί και ελέγχει τη «συναίνεση» κατασκευάζοντάς την ουτοπικά και πλασματικά, όταν μπορεί να προβάλει μια εναλλακτική, ιδεολογική πραγματικότητα ως υποκατάστατο της αντικειμενικής ή εμπειρικής πραγματικότητας.

Ο ρόλος της τελευταίας είναι τεράστιος, όταν και εφόσον μπορεί να εξασφαλίσει την αιχμαλωσία του νου και της συνείδησης των οπαδών και τον εθισμό στη «διπλή γλώσσα» και τη «διπλή πίστη» των υπολοίπων.

Η παραμόρφωση της πραγματικότητας με αυτόν τον τρόπο, η παραγωγή μιας αλλοτριωμένης ψευδοσυνείδησης κομμουνιστικής εκδοχής, δηλαδή ελεγχόμενης και κατευθυνόμενης, είναι συνυφασμένη με τις βασικές εξουσιαστικές λειτουργίες αυτού του καθεστώτος. Αυτό φαίνεται και από τους ίδιους τους πρωταγωνιστές, όταν παγιδεύονται στα γρανάζια του τρομοκρατικού μηχανισμού που οι ίδιοι συνέβαλαν στην επικράτησή του. Το «θαύμα» που αποτελεί το κομμουνιστικό κόμμα κατά τον Πιάτακοβ, η ανάγκη αναγνώρισης ενός είδους κομματικής θεοδικίας από τον Τρότσκι, αποτελούν παραδείγματα αυτής της παραμόρφωσης.

Ασφαλώς, όμως, η πιο αξιοθρήνητη περίπτωση τέτοιου εκφυλισμού της ηθικής και διανοητικής λειτουργίας ενός πραγματικά ανώτερου πνευματικού ανθρώπου λόγω της απόλυτης εξάρτησής του από την ιδεολογία που υπηρετούσε είναι αυτή του Νικολάι Μπουχάριν, όπως φαίνεται από πρόσφατα στοιχεία που αποκάλυψε ο ιστορικός N. Werth, ο οποίος έχει καλύψει στη *Μαύρη Βίβλο* το κεφάλαιο για τον σοβιετικό κομμουνισμό. Πρόκειται για την τελευταία επιστολή του Μπουχάριν, την οποία έστειλε στον Στάλιν, στις 10 Δεκεμβρίου 1937, λίγο πριν από την τρίτη μεγάλη δίκη που άνοιξε στη Μόσχα στις 2 Μαρτίου 1938.

120 R. Conquest ο.π. σ. 638.

Στην επιστολή αυτή, ο Μπουχάριν, ομολογεί ότι άλλα είπε στην ανάκριση – τα οποία, όπως γράφει, είχε σκοπό να επαναλάβει στο δικαστήριο, πράγμα που έγινε– και άλλα αντιστοιχούν στην αλήθεια, την οποία αποκαλύπτει ειδικά στον Στάλιν. Άρα, ομολογεί ανοιχτά ο Μπουχάριν, την πρακτική της «διπλής αλήθειας» (*duoseverye*). Επίσης, μιλάει για τη «μεγάλη και θαρραλέα ιδέα της γενικής κάθαρσης», δηλαδή των εκκαθαρίσεων. Επομένως αποδέχεται τη μέθοδο αυτή για να εξυπηρετηθεί το δημόσιο συμφέρον, και τη συνδέει με το δικό του έντονο συναίσθημα ενοχής.

Παρ' όλα αυτά, ο Μπουχάριν επιθυμεί να «ανανήψει». Και γράφει ότι αν του χαρισθεί η ζωή, υπόσχεται να υπηρετήσει το Κόμμα με διάφορους τρόπους όπως:

- (α) «Να με εξόριζαν στην Αμερική για Χ χρόνια... Θα προπαγάνδιζα την ανάγκη της διεξαγωγής των δικών». Και προσθέτει, ότι μπορεί ο Στάλιν να του έχει εμπιστοσύνη, διότι θα αφήσει πίσω του όμηρο τη γυναίκα του και ότι θα μπορούσε να τον συνοδεύσει εκεί κάποιο «πεπειραμένο μέλος της Τσεκά... Θα διεξαγάγω εκεί ένα αγώνα μέχρι θανάτου κατά του Τρότσκι».
- (β) «Να με στείλουν σε κάποιο στρατόπεδο στην Petchora ή στην Kolytma για 25 χρόνια. Εκεί θα μπορούσα να οργανώσω βιβλιοθήκες, ένα μουσείο εθνογραφίας, ένα ζωολογικό μουσείο... με δυο λόγια θα έκανα δουλειά βασιικού πιονιέρου, ως το τέλος της ζωής μου, μαζί με την οικογένεια μου».

Με άλλα λόγια ο Μπουχάριν παραμένει αιχμαλωτισμένος στον κομμουνιστικό ουτοπισμό του και στον φανατισμό του («αγώνας μέχρι θανάτου κατά του Τρότσκι»). Πιστεύει σοβαρά ότι τα στρατόπεδα είναι τόποι ηθικής διαπαιδαγώγησης μέσω δουλειάς και κουλτούρας. Και το κυριότερο, μένει πιστός στο Κόμμα, «παρ' όλα αυτά». Είκοσι χρόνια μετά την κατάκτηση της εξουσίας από τους Μπολσεβίκους, αυτός ο μεγάλος τους θεωρητικός είναι ανίκανος να αντιληφθεί τον βαθύτατα απάνθρωπο χαρακτήρα του καθεστώτος.

Η αντίστροφη όψη του ίδιου νομίσματος είναι ο ιδεολογικοποιημένος διανοούμενος που εμμένει στον ουτοπισμό του, μη αντιλαμβανόμενος την ηθική και διανοητική χίμαιρα που αυτός αντιπροσωπεύει, ή ακόμα παραμερίζοντας την πραγματική φρίκη που ο κομμουνισμός –όπως κάθε ολοκληρωτισμός– δημιούργησε στο διάβα του, υπέρ μιας ουτοπικής «πραγματικότητας» που ενυπάρχει στο μεγαλειώδες «πρόταγμα» υπέρ του οποίου έχει στρατευθεί. Ο κομμουνιστής «παρ' όλα αυτά», που θεωρεί, επιπλέον «ηρωικό» εκ μέρους του να παραμείνει «συνεπής» στην ουτοπική του φαντασίωση, είναι για λύπηση, όσο και ο Μπουχάριν, αν εξαιρέσει κανείς ότι ο τελευταίος βαδίζει ήδη προς το εκτελεστικό απόσπασμα...

Και στις δύο περιπτώσεις, θεωρείται ότι η ουτοπία, ως ιδεολογική «αλή-

θεια», είναι στεγανή και αδιαπέραστη από την εμπειρική αλήθεια. Ο ιδεολογικός αυτός αυτισμός ενεργεί καταστροφικά και δολοφονικά και στις δύο περιπτώσεις, με τη μόνη διαφορά ότι ο «στρατευμένος διανοούμενος» είναι άοπλος και επομένως ακίνδυνος και, κυρίως, τελεί ο ίδιος εκτός κινδύνου στο αστικό καθεστώς, όπου μπορεί να ασκεί την κριτική του άφοβα και να μετέχει στην πνευματική και ιδεολογική ηγεμονία του *radical chic* που καθορίζει τους όρους της «πολιτικής ευπρέπειας».

12. Συμπέρασμα

Η ανάγνωση της *Μαύρης Βίβλου*, παράλληλα με πολλά συναφή μελετήματα, δεν αφήνει περιθώρια αμφιβολίας ούτε για την έκταση της κομμουνιστικής εγκληματικότητας, ούτε για την αιτιακή της σχέση με το χαρακτήρα της κομμουνιστικής εξουσίας. Η σχέση αυτή εντοπίζεται στα δύο χαρακτηριστικά του ολοκληρωτισμού που αναφέρθηκαν πιο πάνω. Από τη μια μεριά, έχουμε μια *κάθετη οργάνωση της εξουσίας*, που λειτουργεί με πολιτικές αποφάσεις για τα πάντα, οι οποίες διοχετεύονται από πάνω προς τα κάτω, όπου τα πάντα αποφασίζονται πολιτικά και επιβάλλονται με τον πιο αμείλικτο τρόπο. Από την άλλη μεριά υπάρχει ένας *ολοκληρωτικός βολонταρισμός*, ενισχυμένος από μια υποτιθέμενα αλάνθαστη ιδεολογία, που επιχειρεί να αντικαταστήσει την αντικειμενική πραγματικότητα με μια *ιδεολογική ψευδο-πραγματικότητα*, χρησιμοποιώντας βίαια μέσα σε μαζική κλίμακα προς το σκοπό αυτό, εναντίον των αντιφρονούντων, των υπόπτων αντίστασης, αλλά και των «υπολειμματικών» στοιχείων της κοινωνίας.

Σ' αυτό το σύμπαν υλικής και πνευματικής αιχμαλωσίας, ο ουτοπισμός παίζει σημαντικό ρόλο, διότι νομιμοποιεί αυτήν την ψευδο-πραγματικότητα. Γι' αυτό και η ουτοπική σκέψη πολλών διανοουμένων στη Δύση, που πίστεψαν ειλικρινά στις δυνατότητες του κομμουνιστικού «προτάγματος», αποτελεί το διανοητικό αντίστοιχο της ολοκληρωτικής δυστοπίας που αναπτύχθηκε και εδραιώθηκε στα κομμουνιστικά καθεστώτα.

Μ' άλλα λόγια, ο βολонταρισμός των κομμουνιστών συναρτάται με την ουτοπική σκέψη και τον δογματισμό των διανοουμένων. Η τελευταία δεν είναι μια απλή φαντασίωση, ή μια οραματική ή αφελής σκέψη εκκεντρικών και ονειροπαρμένων διανοητών, αλλά *ολοκληρωτική σκέψη* που έχουν οι διανοητές αυτοί, την οποία ενισχύουν με τον δογματισμό τους: εκείνον που δικαιώνει την ιδέα σύμφωνα με την οποία, όταν υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα στην εμπειρική πραγματικότητα και την οποιαδήποτε ιδεολογία, πρέπει υπερισχύει η τελευταία. Και όταν επικρατεί το ανάλογο ολοκληρωτικό καθεστώς, εξασφαλίζει αυτήν την υπερίσχυση της ουτοπικής έναντι της εμπειρικής πραγματικότητας. Στην περίπτωση αυτή ο στρατευμένος διανοούμενος, είτε ως «θεωρητικός του κόμματος», είτε ως «συνοδοιπόρος», δρα με σκοπό να *ιδεολογικοποιήσει την πραγματικότητα*.

Σε τελευταία ανάλυση, η ανάληψη αυτής της αποστολής του από τον στρατευμένο διανοούμενο, συνεπάγεται δικαίωση ή/και συγκάλυψη μιας μαζικά εγκληματικής δραστηριότητας. Ο λόγος είναι απλός. Η ιδεολογικοποίηση της πραγματικότητας, υπό συνθήκες πολιτικού ολοκληρωτισμού σημαίνει την άσκηση μαζικής βίας για να επιβληθεί, από πάνω προς τα κάτω, ένα πρόγραμμα στο οποίο αντιδρά ένα μεγάλο – συχνά το μεγαλύτερο – τμήμα του κοινωνικού συνόλου. Ο στρατευμένος διανοούμενος εγκληματεί κι αυτός, σε δύο επίπεδα: πρώτον, διότι παραβλέπει, αποσιωπά, δικαιολογεί ή ενθαρρύνει τέτοιες ενέργειες και δεύτερον, διότι και όταν ακόμα τις παραδέχεται ή και τις καταδικάζει, ακυρώνει τη σημασία τους, θεωρώντας ότι το «όραμα» δεν θίγεται από τα γεγονότα, ότι η ιδεολογικοποιημένη πραγματικότητα επικρατεί της εμπειρικής πραγματικότητας.

Αν εξετάσει κανείς τα πράγματα πιο προσεκτικά, θα διαπιστώσει ότι η συνείδηση του ουτοπιστή δεν είναι τόσο αθώα. Ο διανοούμενος ζητεί να έχουν αντίκρισμα οι ιδέες που γεννά ή επεξεργάζεται. Θα ήθελε να συμπίπτει το ιδεατό με το πραγματικό. Αν αυτό δεν συμβαίνει, τότε το πρώτο επικρατεί του δεύτερου. Ο βολонταρισμός στον οποίο αναφέρθηκα πιο πάνω, και που παράγει πτώματα στο διάβα του στα κομμουνιστικά καθεστώτα, εδώ αποκαθιστά το δόγμα εις βάρος των αντικειμενικών δεδομένων, όταν αυτά δεν συμπίπτουν με την ιδεατή πραγματικότητα. Αυτό είναι που συνιστά τον «πειρασμό του ολοκληρωτισμού», κατά τη φόρμουλα του J-F. Revel.

Επομένως, η στάση αυτή που υιοθετούν πολλοί διανοούμενοι, στο όνομα της «προόδου», θα πρέπει να μας προβληματίσει όσο και η μαζική εγκληματικότητα των κομμουνιστικών καθεστώτων, διότι συνεχίζει να υφίσταται. Και είναι τόσο πιο επικίνδυνη, όσο ο ιησουϊτισμός της την κάνει να αναγνωρίζεται ως «ανθρωπιστική» από πολλούς, εφόσον στρέφεται κατά του «σταλινισμού» και των εγκλημάτων του, αλλά παραμένει εδραία στην «αντι-αντικομμουνιστική» της στάση.

Αναφέρομαι, βέβαια, στην αυτοτιτλοφορούμενη «ανανεωτική» πτέρυγα της Αριστεράς. Υπάρχει, βέβαια, και το «ορθόδοξο» τμήμα της τελευταίας στη χώρα μας, εκείνων που έμειναν προσηλωμένοι στο δόγμα και στην επίσημη «ιστορία» του κομμουνισμού, έτσι όπως τη διδάχθηκαν στα εγχειρίδιά τους πριν από πενήντα ή εξήντα χρόνια. Το να γράφονται ακόμα και σήμερα, βιβλία που υπερασπίζονται τον σταλινισμό σε όλη τη γραμμή¹²¹, είναι θλιβερό προνόμιο της Ελλάδας και δείχνει, πόση ανάγκη υπάρχει για τεκμηριωμένη ιστορική ενημέρωση, σαν αυτή που του παρέχεται από τη *Μαύρη Βίβλο του κομμουνισμού*.

Ο δογματισμός της «ορθόδοξης» πτέρυγας της Αριστεράς, δεν διαφέρει όσο κοινώς νομίζεται από τις ιδεολογικές εμμονές της «ανανεωτικής» πτέρυγας. Και οι δύο έχουν μία κοινή αφετηρία, που είναι ένας ορίζοντας ελπίδων και

121 Δ.Π. Κρέμος (1999) *Μήπως είχε δίκιο ο Ιωσήφ Βησσαρίονοβιτς*; Αθήνα: Παρασκήνιο.

ένα όραμα στο οποίο είχαν πιστέψει ειλικρινά. Γι' αυτό και η χρεοκοπία αυτού του οράματος δεν γίνεται αποδεκτή από αυτούς. Κάποιοι «φταίνε» μέσα ή έξω από το σύστημα: ο Γκορμπατσόφ, ο Χρουστσόφ, η CIA, ο διεθνής καπιταλισμός, όχι όμως το ίδιο το σύστημα που παρήγαγε τους υπονομευτές του, ή δεν ήταν σε θέση να «θάψει τον καπιταλισμό» και να αντισταθεί στη δύναμή του.

Το κυρίαρχο κίνητρο στην εμμονή στη στάση αυτή είναι η πεποίθηση ότι δεν είχε και δεν έχει σημασία πόσοι θα θυσιασθούν για την επίτευξη του τελικού σκοπού του κομμουνισμού. Έπρεπε να επιβληθεί ένα τέτοιο σκληρό και απάνθρωπο σύστημα διότι αυτός ήταν ένας τρόπος να επιτευχθεί η εκβιομηχάνιση της Ρωσίας –και στη συνέχεια άλλων σοσιαλιστικών χωρών. Όμως, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Robert Conquest, και ο κανιβαλισμός είναι ένας τρόπος να πετύχει κανείς μια διατροφή πλούσια σε πρωτεΐνες¹²². Εξαρτάται από το αν αναγνωρίζει κανείς ηθικά ή πολιτιστικά όρια στα μέσα που θα χρησιμοποιήσει για να πετύχει τους σκοπούς του.

Αν η σύλληψη του πολιτικού παιχνιδιού είναι εκείνη του «παιγνίου με μηδενικό άθροισμα», όπου το τίμημα της ενδεχόμενης νίκης δεν μπαίνει στο λογαριασμό, όπως συμβαίνει σε έναν ολοκληρωτικό πόλεμο, τότε η σταλινική στάση είναι απόλυτα λογική και συνεπής. Και αυτή είναι η αντίληψη των κομμουνιστών για την πολιτική. Η προσωπικότητα του Στάλιν, και οι μέθοδοι που εφάρμοσε, συνυφαίνονται με τον χαρακτήρα του κομμουνιστικού κόμματος, το οποίο αρνείται να αναγνωρίσει οποιαδήποτε όρια, είτε ηθικά, είτε διανοητικά¹²³.

Υπάρχει και το αντίστροφο επιχείρημα, των αθεράπευτα προσηλωμένων στην προοπτική που δημιούργησε ο κομμουνισμός ως τελική ανθρώπινη δυνατότητα: ο κομμουνισμός θα μπορούσε, υπό διαφορετικές συνθήκες, να πάρει άλλο δρόμο, πιο ανθρώπινο, πιο δίκαιο, πιο ειρηνικό και δημοκρατικό και ίσως πιο βιώσιμο.

Η απάντηση της Ιστορίας είναι και σ' αυτό αρνητική, πέρα για πέρα. Το πείραμα έγινε σε δεκαπέντε χώρες και διήρκεσε περί τα 70 χρόνια. Διαλύθηκαν τα περισσότερα κομμουνιστικά καθεστώτα, από εσωτερική έκρηξη και όχι από εξωτερική επιβουλή. Αυτό δείχνει ότι δεν μπόρεσε και δεν μπορεί να μετεξελιχθεί ένα κομμουνιστικό καθεστώς σε κάτι άλλο, πιο δημοκρατικό.

Ο κομμουνισμός νικήθηκε από τη δημοκρατία, χωρίς πόλεμο. Αποδείχθηκε ότι ήταν «η ψευδαίσθηση της εποχής», για να θυμηθούμε την έκφραση που χρησιμοποίησε ο Μαρξ αναφερόμενος στην ιδεαλιστική αντίληψη της ιστορίας που κυριαρχούσε στη Γερμανία εκείνο τον καιρό¹²⁴. Το κυριότερο είναι ότι ούτε ως χιμαιρική, έστω, ή απατηλή αντίληψη της πραγματικότητας δεν είναι πλέον

122 R. Conquest σ. 661.

123 Στο ίδιο σ. 677-8.

124 «Οι υποστηρικτές αυτής της αντίληψης της ιστορίας [σ.σ. της ιδεαλιστικής] ...αναγκαστικά συμμερίστηκαν την ψευδαίσθηση της εποχής». Karl Marx & Friedrich Engels (1845) *Deutsche Ideologie*. M.E.W. τ. 3, σελ. 39.

αποδεκτός ο κομμουνισμός. Δημοκρατία θέλουν οι λαοί της γης, και όχι κομμουνισμό. Η δημοκρατία, όχι μόνο περισσότερες ελευθερίες εξασφαλίζει, αλλά και μεγαλύτερη ευημερία. Είναι μια πιο ικανοποιητική και συγχρόνως, επιβιωτικά πιο εύρωστη μορφή πολιτικής οργάνωσης στο σύγχρονο κόσμο. Έτσι εξηγείται η τρομακτική παγκόσμια πρόοδος, τόσο στην ποιότητα της δημοκρατίας σε πολλά δημοκρατικά κράτη, όπου υπήρχε «δημοκρατικό έλλειμμα», όσο και το πλήθος των χωρών που απέκτησαν δημοκρατικό καθεστώς για πρώτη φορά. Η αλματώδης αυτή κατάκτηση της δημοκρατίας συντελείται, χαρακτηριστικά, από το 1989 κι έπειτα.

Η νέμεση της Ιστορίας για τον κομμουνισμό είναι η οριστική του κατάδίκη στα μάτια του μεγαλύτερου μέρους της ανθρωπότητας και κυρίως εκεί ακριβώς όπου επιβλήθηκε επί σειρά ετών. Είναι απόλυτη η ιστορική χρεοκοπία ενός κινήματος που εξ αρχής ενεργούσε στο όνομα της Ιστορίας και πίστευε ακράδαντα στην δικαιοδική για αυτό ετυμηγορία της. Ας θυμηθούμε, σ' αυτή τη συνάφεια, τα σκληρά λόγια που ο Τρότσκι απεύθυνε στους Μενσεβίκους, τους Εσέρους και τους άλλους σοσιαλιστές της Ρωσίας, που αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν το νέο επαναστατικό καθεστώς, την επομένη της Οκτωβριανής Επανάστασης:

«Έχετε χρεοκοπήσει. Είσαστε εντελώς ξοφλημένοι. Φύγετε, λοιπόν, και πηγαίνετε εκεί όπου ανήκετε: στους σκουπιδοντενεκέδες της Ιστορίας!»¹²⁵.

Η φράση αυτή έχει μείνει παροιμιώδης. Τη στιγμή της πολιτικής ήττας, είναι εύκολο να την εξαπολύσει κανείς στον αντίπαλο. Όμως, είναι άδικη. Η Ιστορία δεν έχει «σκουπίδια» ή «σκουπιδοντενεκέδες», διότι κάθε της γεγονός, κάθε κοινωνική μορφή που έχει υπάρξει, έχει τη θέση της σ' αυτήν. Και έχει και ο κομμουνισμός τη δική του. Όμως, πρέπει να εκτιμηθεί αντικειμενικά, μελετώντας τα πεπραγμένα του και στην προκειμένη περίπτωση, καταμετρώντας τα ερείπια και τα πτώματα που άφησε πίσω του. Αυτό ακριβώς κάνει η *Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού*. Το ότι μένουν πολλά προβλήματα αναπάντητα είναι αναμφισβήτητο. Όμως, στην Ιστορία, τίθενται πάντα περισσότερα προβλήματα από τις λύσεις που βρίσκονται σ' αυτά.

125 Βλ. Isaac Deutscher (1954, 1963) *The Prophet Armed. Trotsky 1879-1921*. New York: Oxford University Press, σ. 314. Το ίδιο επεισόδιο αναφέρεται και από τον John Reed στο John S. Reed (1919,1960) *Ten Days that Shook the World*. New York: Modern Library σ. 131.

Το ΚΕΦίΜ - Μάρκος Δραγούμης δημοσίευσε τον Δεκέμβριο του 2020 την εισαγωγή του Δημήτρη Δημητράκου στην ελληνική έκδοση της Μαύρης Βίβλου του Κομμουνισμού με αφορμή την επέτειο της κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης.

Η Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού των Στεφάν Κουρτουά, Νικολά Βερτ, Ζαν-Λουί Πανέ, Αντρέι Πατσκόφκι, Κάρελ Μπάρτοσεκ, Ζαν-Λουί Μαργκολέν εκδόθηκε στα ελληνικά το 2001 και διατίθεται από τις εκδόσεις Εστία.

Ο Δημήτρης Δημητράκος είναι ομότιμος καθηγητής Πολιτικής Φιλοσοφίας στο τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας & Θεωρίας της Επιστήμης του Πανεπιστημίου Αθηνών και μέλος του Επιστημονικού Συμβουλίου του ΚΕΦίΜ.

Είναι απόφοιτος του London School of Economics. Απέκτησε το διδακτορικό του δίπλωμα πάνω στη σκέψη του Αντόνιο Γκράμσι. Την ίδια περίοδο δίδαξε διεθνείς σχέσεις και πολιτική οικονομία στο Πανεπιστήμιο της Ρεμς.

Έχει εκτενή αρθρογραφία πάνω σε τρέχοντα πολιτικά, πολιτιστικά και οικονομικά θέματα, καθώς και σε θεωρητικά θέματα που αφορούν την οικονομική θεωρία, την πολιτική επιστήμη, την πολιτική φιλοσοφία και την μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών.

Είναι Πρόεδρος του Ομίλου "Ανοιχτή κοινωνία", που σκοπό έχει την προαγωγή των αρχών του Διαφωτισμού, της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου, του φιλελευθερισμού, και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα.

Το κείμενο της εισαγωγής δημοσιεύεται με την άδεια του συγγραφέα.

Στέγη Μάρκου Δραγούμη

Μαιζώνος 38, Αθήνα

T: +30 210 5238373

www.kefim.org

info@kefim.org

[facebook.com/kefim.org](https://www.facebook.com/kefim.org)

twitter.com/kefimgr

[youtube.com/kefimgr](https://www.youtube.com/kefimgr)